

PROŠLOST

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 59
Godina XXX
Maj, 2025.
[str. 87-124]

© Monos 2025

Zeleni kadar – samosvojna muslimanska vojska u sjeveroistočnoj Bosni (1943-1945)¹

Dr. sc. Gojko Malović

“Nema prave nauke bez rasprave.” (Mulla Sadr, iranski pjesnik)

U radu autor se prvo osvrće na zapostavljenu i jedva doticanu problematiku Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni (1943- 1945) u ideološkoj historiografiji socijalističke Jugoslavije, odnosno socijalističke Bosne i Hercegovine, kao i na radove njoj suprotne muslimanske ideološke emigracije i ocjenjuje njihove domete i rezultate. Uz to, autor se osvrće na njeno proučavanje u radovima bošnjačkih istoriografa i drugih lica u novije vrijeme, tj. u samostalnoj državi Bosni i Hercegovini. Veći dio rada autor je posvetio razmatranju istorijata Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni (1943-1945) u više vidova: prethodnica Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni; pobude, ideje, namjere i očekivanja od njegovog osnivanja; ideološki uticaji na njegovo stvaranje i djelovanje i sudari sa stvarnošću u praksi djelovanja; njegova vojna samosvojnost između vojnih–njemačkih i snaga NDH i njihovih ideologija u ratnim uslovima sjeveroistočne Bosne; njegovi odnosi prema prisutnim vojnim sna-

1 U ovom članku izvršene su nevelike, ali suštinske dopune teksta podacima u mom objavljenom članku: Dr. sc. Gojko Malović, Zeleni kadar – samosvojna muslimanska vojska u sjeveroistočnoj Bosni (1943-1945), Zbornik radova sa naučnog skupa “Uticaj ideologija na historiografiju Bosne i Hercegovine 20. Stoljeća”, Tuzla, 2017, 101-148. Autor je svjestan da njegovi stavovi iz tumačenja istorijskih izvora o ovoj veoma neobrađenoj istoriografskoj temi mogu izazvati osporavanja ili odobravanja, što i on čini u osvrtu na stavove u istoriografskim radovima o njoj, jer želi da izazove raspravu, koja samo može doprinijeti potpunijem osvjetljavanju ove istorijske teme.

gama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (partizana) i Jugoslovenske vojske Otadžbini (četnika) i njihovim ideologijama i djelovanjima u sjeveroistočnoj Bosni; u značajnije vojne i druge akcije na samozaštiti muslimanskog življa na ovom prostoru; opadanje i nestajanje Zelenog kadra pri kraju i na završetku Drugog svjetskog rata. Pri kraju rada autor govori o rezultatima djelovanja Zelenog kadra, prenošenja povoljnog pamćenja o njemu među bošnjačkim narodom u sjeveroistočnoj Bosni i uvršćenja istorije Zelenog kadra u trajnu ostavštinu i tradiciju cijelog bošnjačkog naroda.

Ključne riječi: *Zeleni kadar, Bosna i Hercegovina, Nezavisna Država Hrvatska, sjeveroistočna Bosna, Tuzla, Nešad Topčić, samosvojna muslimanska vojska, ustaše, četnici, partizani, ideologije.*

ISTORIOGRAFIJA O ZELENOM KADRU

Zeleni kadar je bio neobična istorijska pojava u vidu muslimanske samosvojne i samozaštitne vojske u sjeveroistočnoj Bosni. Njeni začeci, odnosno pripreme, datiraju još iz 1941, a izrazitije iz 1942, da bi se u jesen 1943. postepeno organizovali u muslimansku vojnu snagu Zeleni kadar. Najveći dio Zelenog kadra – ali ne cio, podveden pod formalan i oficijelan naziv “10. zdruk Bosanskih planinaca” domobranskih vojnih snaga NDH. Zeleni kadar se veoma proširio u proljeće

i ljeto 1944, da bi postepeno slabio od jeseni 1944. do kraja Drugog svjetskog rata, maja 1945, kada nestaje sa istorijske scene.

Istorijski izvori, kao svjedočanstva postojanja i djelovanja Zelenog kadra, najvećim dijelom potiču iz dokumenata i akata vojnih i civilnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske (dalje: NDH), a zatim dokumenata i zapisa Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (dalje: NOV I POJ),² manjim dijelom iz vojnih dokumenata Jugoslovenske vojske u otadžbini (dalje: JVO), tj. četnika, a najmanje iz postvremenskih sjećanja i memoarskih zapisa učesnika u Zelenom kadru.³

U pobjedničkoj jugoslovenskoj socijalističkoj istoriografiji – istorijska tema o Zelenom kadru u sjeveroistočnoj Bosni (1943-1945), od završetka Drugog svjetskog rata i oslobođenja Jugoslavije od okupacije 1945. i za više narednih decenija bila je skoro totalno tabu tema; o njoj se veoma malo ili skoro ništa nije pisalo.

Među istoriografskim radovima u periodu socijalističke Jugoslavije, u kojima se razmatraju autonomaška nastojanja muslimanskih građanskih partija i muslimanskih vjerskih prvaka za poseban tretman i položaj Bosne i Hercegovine u NDH, pitanje Zelenog kadra se i

2 Najveći dio ovih istorijskih izvora, u vidu arhivskih dokumenata, nalazi se u Vojnom arhivu Ministarstva odbrane i Vojske Srbije, u Beogradu (kraći naziv: Vojni arhiv, kratica: VA), u njegova dva arhivska fonda: NDH i NOVJ. Izvjestan broj arhivskih dokumenata iz ova dva arhivska fonda u Vojnom arhivu objavljen je u *Zbornicima dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda* (dalje: *Zbornici NOR-a*).

3 Interesantno je da postoji veoma malo zabilježenih i objavljenih sjećanja – ne u vidu memoara, prvenstveno pripadnika Zelenog kadra (bar ih ja nisam našao), koja pomažu da se više istoriografski osvijetli i jasnije vidi ideologija glavnih rukovodilaca muslimanskih vojnih jedinica Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni 1943-1945.

ne pominje, iako se on idejno poistovjećivao sa njima.⁴

Istoričari u socijalističkoj Bosni i Hercegovini najviše su se posvećivali izučavanju partizanskih jedinica i partizanskog djelovanja na prostoru Tuzlanske oblasti u toku 1941-1945, dok ih nisu ni posebno interesovale, njima ideološki suprotstavljene, muslimanske vojne jedinice, među kojima i jedinice Zelenog kadra, koje su samo jedva pominjali.⁵

Pred kraj postojanja socijalističke Jugoslavije, istoričari u Bosni i Hercegovini, pretežno Muslimani, više se posvećuju izučavanju istorijata Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni u toku Drugog svjetskog rata.⁶

Prvo značajno djelo, u kome je detaljnije razmotrena istorijska problematika Zelenog kadra i njegova ideološka orijentacija i suština, bila je knjiga Esada Tihića i Omera Hamzića, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*⁷. Ova knjiga je bila nagovještaj da će se slobodnije i otvorenije, tj. objektivnije rasuđivati i pisati o istorijskoj problematici Zelenog

kadra. Nakon osamostaljenja Bosne i Hercegovine 1992. i završetka rata u njoj 1995, izašla je knjiga autora Adnana Jahića u kojoj se detaljnije razmatra istorijska tema Zelenog kadra,⁸ ali i u više knjiga znamenitog politikologa Omera Ibrahimagića. U knjizi Adnana Jahića je, do tada, najobjektivnije prikazan nastanak, djelovanje i uloga Zelenog kadra u Tuzlanskoj oblasti u toku Drugog svjetskog rata, naročito ističući da je to nesumnjivo bila muslimanska vojska sa muslimanskom ideološkom sviješću, koja je stremila isticanju posebnog – Muslimanskog identiteta. Neke tvrdnje izvjesnih bošnjačkih istoričara problematizuju i izazivaju na raspravu o suštini Zelenog kadra i iziskuju potrebu njegovog naknadnog tj. dodatnog historiografskog osvjetljavanja.⁹

O Zelenom kadru sa dosta priloga raspravlja se i komentariše na Internetnim sajtovima i pod različitim predmetnim i imenskim odrednicama.¹⁰

4 Tako u svom članku, Rasim Hurem, *Pokušaj nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, XVI, 1965, 191-221, i ne pominje postojanje Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni 1943-1945.

5 Rudi Petovar, Trivo Trikić, Šesta proleterska istočnobosanska brigada, Beograd, 1982; *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji*, II, Tuzla, 1984. ?

6 Među tim radovima, posebno se izdvaja interesantna knjiga: Muhamed Hadžijahić, *Posebnost Bosne i Hercegovine i stradanja Muslimana*, Sarajevo, 1991.

7 Esad Tihić i Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica, 1988. .

8 Adnan Jahić, Muslimanske formacije Tuzlanskog kraja u Drugom svjetskom ratu, Tuzla, 1995.

9 Edin Šaković, Podsjećanja na 16. muslimansku udarnu brigadu (u povodu 70. obljetnice formiranja), Gračanički glasnik, br. 35, maj 2013, na str. 13, između ostalog, tvrdi: "Bošnjaci kao narod u Drugom svjetskom ratu gotovo da i nisu bili subject vojnopolitičkih zbivanja i procesa; bili su bez jedinstvenog političkog vođstva, bez jasne vizije i cilja, bez svoje nacionalne vojske." Posljednji stav ove tvrdnje: "bez svoje nacionalne vojske", pod pitanjem je i zahtjeva naučnu raspravu. Jer, šta je, i da li je, Zeleni kadar bio nacionalna vojska Muslimana (Bošnjaka) u Drugom svjetskom ratu?

10 Tako se na Internetu mogu naći korisni podaci, u sajtovima: Zeleni kadar, Muslimani u Drugom svjetskom ratu, Tuzlanske vojne operacije, Handžar divizija, Nešad Topčić, Ibrahim Pjanić i mnogim drugima

PRETHODNICA ZELENOG KADRA

U Bosni i Hercegovini, koja je u vrijeme okupacije Jugoslavije 1941-1945. bila u sastavu NDH, nalazilo se više vojnih snaga, raznih usmjerenja i ideoloških opredjeljenja. U većem periodu postojanja HDH, muslimani iz Bosne i Hercegovine nalazili su se u redovnim vojnim snagama NDH: ustašama, domobranima, oružništvu (žandarmeriji), kao i dobrovoljačkim vojnim jedinicama: muslimanskim milicijama¹¹ i muslimanskim legijama.¹² Izvjestan dio muslimana, naročito iz sjeveroistočne Bosne, nalazio se i u njemačkim vojnim SS jedinicama na tom području.¹³ Znatno dio muslimanskih boraca iz Bosne i Hercegovine, a izrazito od 1943 do 1945, nalazio se u vojnim jedinicama NOV i POJ, a neznatan broj i u sastavu vojnih jedinica JVO (četnika). U svim ovim vojnim snagama, različitih opredjeljenja i ideologija, koje su postojale i djelovale na području Bosne i Hercegovine kao i izvan nje, muslimani nisu bili niti su se borili u izričitim

samosvojnim muslimanskim vojnim jedinicama.

Za razliku od svih tih vojnih snaga, u kojima su se, u većim ili manjem broju, nalazili muslimanski borci, a koje nisu bile izričito muslimanske vojne jedinice, jer nisu bile pod muslimanskim vođstvom ni muslimanskog ideološkog usmjerenja i muslimanskih težnji, osim u "Huskinjoj vojsci" u Cazinskoj krajini (1943-1944,¹⁴ Muslimani u sjeveroistočnoj Bosni, tokom 1943 -1945., imali su izrazito muslimanske samosvojne vojne jedinice, nazivane i poznate pod opštim nazivom – "Zeleni kadar"¹⁵.

Po uspostavi u aprilu 1941, režim NDH nastojao je da muslimane Bosne i Hercegovine predstavi kao "hrvatsko cvijeće", odnosno, kao neodvojivi dio hrvatskog naroda. Svako isticanje Bosne i Hercegovine kao posebnosti u NDH i muslimanske posebnosti u Bosni i Hercegovini u odnosu na katoličke Hrvate,¹⁶ dočekivan je i smatran je od režima NDH nepoželjnom pojavom. U tom

11 Poznato je postojanje u Bosni i Hercegovini 1942-1943. muslimanskih milicija u: Hercegovini i istočnoj Bosni pod nadležnošću italijanskih vojnih snaga.

12 Poznato je postojanje 1942-1943. u Tuzlanskom području Domobranske dobrovoljačke pukovnije (DOMDO pukovnije) ili tzv. Hadžiefendićeva legija, poznate kao Muslimanska legija, kao i 1943-1944. Huskine legije u Cazinskoj krajini.

13 Poznate su dvije njemačke SS divizije: 13. SS divizija "Handžar" i 14. SS divizija "Kama", u kojima su značajan broj vojnika sačinjavali muslimani iz Tuzlanskog područja.

14 Na području Cazina, tokom 1943. i u proljeće 1944. djelovala je samosvojna muslimanska vojska, poznata pod nazivom – Huskina vojska, po imenu njenog vođe Huseina-Huske Miljkovića.

15 U ovom tekstu bavim se–naročito i naglašeno–samosvojnim muslimanskim vojnim jedinicama Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni 1943-1944, a sporadično sa vojskama, u kojima su se nalazili muslimanski borci sa ovoga područja, formiranih na tom području ili koje su se nalazile na tom području, a koje nisu bile samosvojne muslimanske vojne snage (čak i sa izrazitom većinom muslimanskih boraca u njima), niti muslimanskog ideološkog usmjerenja ni muslimanskih težnji, a najčešće ni pod muslimanskim komandama ni muslimanskim komandantima–samo u njihovom odnosu i ponašanju prema jedinicama Zelenog kadra.

16 Vojni arhiv (Beograd), arhivski fond: NDH, kutija br. 79, fascikla br. 2, dokument br. 54. (Kraća signatura: VA, NDH, k. 79, f. 2, dok. 54. Napomena: U narednom tekstu upotrebljavaće se samo kraće signature.) Akt: Ured Predsjedništva Vlade NDH (Br. tajni: 97/1943-3, od 06.03.1943.) provjeduje kod Ministarstva oružanih snaga NDH, što je Zapovjedništvo II. Domobranskog zbornog područja u Tuzli rasturalo letak, u kome se " navode

smislu izričita je poruka Izvještajnog i promidžbenog ureda – Podružnice Sarajevo Predsjedništva Vlade NDH, gdje se, u *“Naputku novinama i časopisima”*, izdatom u Sarajevu 16. ožujka 1942, izričito naređuje: *“Izraz Bosna i Hercegovina kao naziv za političku pokrajinu rabiti što manje, a nastojati što jače isticati imena Velikih Župa. Ne rabiti izraz “bivša Bosna i Hercegovina”. Izraz “Bosna i Hercegovina” upotrijebljavati samo u poviestnom i etnografskom značenju. Mjesto izraza “muslimani” nastojati što češće rabiti izraz “Hrvati islamske vjeroispoviedi”, posebno kada se radi o političkim člancima i političkim manifestacijama.”*¹⁷

Od prvobitnog većinskog oduševljenja u prvoj polovini 1941. za obećani svoj povoljni položaj u NDH, muslimani Bosne i Hercegovine su se sve više uvjeravali da to ne odgovara praksi, radi čega su ispoljavali rezerve i počeli isticati zahtjeve za svoj ravnopravniji status sa katoličkim Hrvatima. Oni su na razne načine ispoljavali to svoje nezadovoljstvo,¹⁸ pri čemu su to iznosili na više sastanka svojih, prvenstveno vjerskih, prvaka u više oblasnih središta u Bosni i Hercegovini.

Iz izjava i postupaka rimokatoličkih hrvatskih dužnosnika, naročito katoličkih svećenika, muslimani u Bosni i Hercegovini, mada su deklarativno bili dio

hrvatskog naroda, praktično su uviđali da nisu u svemu ravnopravni sa katoličkim Hrvatima. To se vidjelo iz izjava i javnih istupa katoličkih svećenika na raznim skupovima i u raznim povodima, gdje je dominirao njihov javni poklič “da je i da će NDH biti samo katolička i hrvatska”.

U vrhovnoj upravi NDH bili su veoma malo zastupljeni muslimanski predstavnici, jer kako se ističe u Promemoriji sarajevskih muslimanskih prvaka, koji su podnijeli Nikoli Mandiću, poslije njihovog sastanka sa njim u Sarajevu 28-29. aprila 1944,¹⁹ u Vladi NDH nalazilo se 18 rimokatolika, a svega 2 muslimana, a drastičan primjer neravnopravnosti muslimana sa katolicima pokazuje i činjenica da su svih 11 glavnih ravnatelja Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost po velikim župama bili rimokatolici, a nijedan musliman. To je bio izrazit znak nepovjerenja ili skrivenih namjera vrhovnih vlasti rimokatoličkih Hrvata prema muslimanskom življu u NDH.

Ustaške vlasti nisu povoljno gledale ni odobravale prinudno preobraćanje pravoslavnih Srba na islam u NDH (prvenstveno u Bihaćkoj oblasti), jer su takve preobraćenike uništavale kao i ostale pravoslavce. Vojne jedinice NDH – ustaške, domobranske i oružničke, pod

“muslimani” kao valjda neka posebna skupina (...) Upozorite stoga podređena zapovjedništva da u slučajevima izdavanja letaka i cilju smirivanja muslimanski dio našeg naroda ne smije biti tertiran kao neka posebna skupina, već kao Hrvati-muslimani (...)

17 VA, NDH, k. 86, f. 21, dok. 27, od 16.03.1942.

18 Jedan od načina izražavanja nezadovoljstva postupcima ustaškog režima, posebno zbog progona i tortura nad Srbima i Jevrejima, predstavnici muslimana izražavali su putem rezolucija koje su slali ustaškoj vrhovnoj vlasti, tražeći promjenu postojećeg stanja (poznate su rezolucije muslimana iz Sarajeva, Tuzle, Bijeljine i dr.). Vidi napomenu 26.

19 VA, NDH, k. 86, f. 23, dok. 1, od 30.04.1944.

većinskim i izrazitim vođstvom katoličkih hrvatskih komandi i hrvatskih katoličkih oficira, koje u mnogim slučajevima nisu pružale pravovremenu, dovoljnu i sigurnu zaštitu ugroženim mjestima sa većinskim muslimanskim stanovništvom od nasrtaja četničkih vojnih snaga i njihovih represalija, kao što je to bilo u Foči,²⁰ Goraždu, Čajniču i drugim mjestima u toku 1941. i 1942. Sticao se utisak kod muslimanskog življa da su katolički Hrvati željeli da se muslimansko stanovništvo što više razrijedi i čak istrijebi u Bosni i Hercegovini. Mnoge hrvatske vojne formacije sa izrazito katoličkim pripadnicima na području Bosne i Hercegovine, naročito u napadima na naselja sa srpskim pravoslavnim življem, nosile su fesove, kao da su njihovi pripadnici samo i izrazito muslimani, uz gromoglasno halahanje: “Udri Mujo” “Drži Haso” i slično, sa pritajenim a podlim namjerama: da ugroženo srpsko stanovništvo stekne dojam da ih progone samo muslimani, da bi što jače zavadili pravoslavce i muslimane, kako bi Srbi svoje osvetničke akcije usmjerili isključivo na muslimane

sa kojima su i bili najviše izmiješani na području istočne Bosne i Hercegovine.

Inače, izrazita odlika svih hrvatskih političkih opcija pa i ustaške, jeste da je svaka Hrvatska država, pa i NDH, zamišljena i ostvarena uvijek kao strogo centralizovana država. U hrvatskoj državi ne dozvoljava se nikakva federalizacija/konfederacija, autonomija, regionalizacija i slične teritorijalne samouprave.²¹ Po shvatanjima i u praksi režima NDH, ni Bosna i Hercegovina nije mogla da bude bilo kakva decentralizovana teritorijalna administrativna jedinica unutar NDH.

Političke struje među muslimanskim življem u Bosni i Hercegovini, a izrazito u sjeveroistočnoj Bosni, koje su bile protiv izrazite centralizacije uprave i unitarizacije hrvatskog naroda – Katolika i muslimana, a za autonomiju Bosne i Hercegovine u okviru NDH, javljale su se još u toku 1941, a naročito u i 1942. Tako se, u izvješću Ustaškog logora u Brčkom od 18.11.1942,²² između ostalog, navodi: “ (...) 3. *AUTOMISTIČKA struja kod naših muslimana posebno kod omladine, toliko se je razvila, da to više nije struja, nego cijeli pokret protiv “Ustaše”. Pripad-*

20 VA, NDH, k. 215, f. 1, dok. 24. U Izvješću Ministarstva unutarnjih poslova – Tajništvo Ministra, od 18. rujna 1942, uviđa se, da je jako nezadovoljstvo, zbog nepružanja hrvatskih, prvenstveno ustaških, vojnih snaga zaštite ugroženom i masakriranom muslimanskom življu u Foči od strane četnika u ljeto 1942, iskazalo oko 300 muslimanskih predstavnika na Konferenciji u Sarajevu 26. avgusta 1942, pod upravom Hafiz Muhmeda Pandže, potpredsjednika “Merhameta”, na kojoj je osnovan Odbor Muslimanskog međudruštvenog odbora “Narodnog spasa” od 48 članova. Na toj konferenciji iznijete su tvrdnje da se sticao utisak, da okolne hrvatske vojne snage, u Sarajevu i drugdje, namjerno nisu pritekale u pomoć ugroženom muslimanskom življu u Foči i okolici, dopustivši da se nad njim izvrše četnički pokolji i pljačka.

21 U vrijeme Austrije, odnosno Austro-Ugarske, hrvatske političke snage odlučno su se zalagale za što veću teritorijalnu autonomiju Hrvatske i Slavonije u Ugarskoj, ali u njoj nisu ni pomišljale da daju bilo kakvu autonomiju Srbima na prostoru bivše Vojne Krajine, već su se zauzimale za što veću centralizaciju Hrvatske i Slavonije, kao što ni u konfederalnoj Banovini Hrvatskoj u Kraljevini Jugoslaviji nisu ni pomišljale da Srbima daju bilo kakvu teritorijalnu samoupravu na prostorima bivše Vojne krajine, Dalmacije, Slavonije i Dubrovačkog sreza.

22 VA, NDH, k. 76, f. 6, dok. 9. Predmet: Izvješće Ureda MINISTRA Ministarstva unutarnjih poslova NDH – Ministarstvu domobranstva, Glavni stožer, od 19. 01.1943.

GOSPODINE MINISTRE PREDSEDNIČICE !

REGIONALNI
ISTORIJSKI ARHIV
56421/11
11. prosinca 1941.

Pomukeni teškim prilikama i nemilim pojavama koje se neposredno oko nas odigravaju, našli smo za potrebno da se obratimo na Vas, koga smatramo kao pravnog predstavnika muslimana u Vladi Nezavisne Države Hrvatske i da Vas upoznamo sa stanjem, u kom se nalazimo mi u Tuzli i u tuzlanskom kotaru.

Poznate četničko-komunističke akcije se sve više i više približuju i samoj Tuzli, a okolna naša muslimanska sela su mnoga već stradala kao: Deveta, Banovići, Cerik kod Puračića, selo Gračanica i još druga mjesta. Borbe se vode u blizini Tuzle na Ozrenu, oko Karanovca, tako, da se i sama Tuzla u kojoj je ostalo vrlo malo vojske, nalazi u ozbiljnoj pogibelji. Znajući šta se je dogodilo u Koraju, mi strahujemo za naš svijet u ovom našem najjačem muslimanskom kotaru. Od svih nereda do sada su stradali najviše i gotovo jedino muslimani. A za sve to baš je taj naš svijet kao što i vi znate, najmanje kriv, jer svi oni naredi izgleda da su izazvani ispadima protiv Srba od strane neodgovornih elemenata, a nažalost se ti ispadi protiv njihma dešavaju i u najnovije vrijeme, pa to onda izaziva na savjet. Naš muslimanski svijet inspririsan duhom islamske kulture i etike, usudju je svaki nered. I ako se zna za ovu lijepu osobinu muslimana, zlomajerno se svuda šire vijesti da su muslimani krivi za mjere protiv Srba, te se sav odijum svaljuje na muslimane i stvari se tako predstavljaju, kao da je sve ovo razračunavanje izmedju Srba i muslimana.

Muslimani se stoga nalaze naročito u našim krajevima u teškom položaju, pripušteni gotovo sami sebi, jer izgleda da jax i dosadašnja obrana od četnika nije u punoj mjeri uspjeha. Prema tome, ako se ovi nemiri ne mogu ugušiti potpuno vojničkim putem, zašto se nebi peraleno sa vojničkim akcijama preuzele i neke političke mjere, za stišavanje nereda na taj način, što se svi krivci za nezakonite čine, koji su ovim nemirima predhodili pozvali na odgovornost i javno kaznili.

Stoga nam je čast zamoliti Vas, da svojim autoritetom učinite što je potrebno, za stišavanje ovih nereda i za našu zaštitu. Molimo Vas još dalje, a uputite koju riječ muslimanima, da im javno reknete sve što ih boli i muči da ih ohrabrite u ovim teškim vremenima, u kojima su njihovi pogledi u Vas uprti. Naročito bi korisno bilo, kada bi mogli malo medju nas doći, da se o svemu informišemo i porazgovorimo. Nu ako Vam to nije moguće, molili bi Vas, da učinite jednu konferenciju u mjestu, gdje je Vam najzgodnije.

Ispunjeni nadama u Vašu pomoć, upućujemo Vam svoje najsuz seleme!

U Tuzli, dne 11. prosinca 1941. god.

Dvadesetdva potpisa nečitljiva.

Tuzlanska musul. rezolucija 1942.: radi se o pismu grupe uglednih Tuzlaka Džafer-begu Kulenoviću, tadašnjem ministru u Vladi NDH u kojem ga obavještavaju kao "pravog predstavnika muslimana u Vladi NDH" o "teškim prilikama i nemilim pojavama koje se neposredno oko nas odigravaju". Prijepis pisma (čiji faksimil donosimo) nalazi se u: Arhiv muzeja revolucije – istorijskog muzeja Sarajevo, Fond UNS – nesredena građa – 1941 – "Gospodine predsjedniče..." – Tuzla -11. prosinca 1941. i Arhivu TK, sign. br. 5671/1-64

nici ovog pokreta već jasno nose posebne znakove po kafanama se otvoreno govori, da muslimani traže autonomiju Bosne, te da se ovaj njihov pokret ne može ugušiti, budući da oni i danas imaju 16.000 /šesnaest tisuća/ naoružanih ljudi /misleći na legiju Hadžiefendića/ (...)."

Težnje muslimana za autonomijom Bosne i Hercegovine u okvirima NDH javljaju se, prikriveno, već od polovine 1941, da bi se, sve više, javno ispoljavale u toku 1942. Uporedo sa tim, javljaju se među muslimanima u Bosni i Hercegovini ideje za stvaranjem posebnih muslimanskih snaga izvan strukture vojnih snaga NDH, ili sa što labavijim vezama sa njima, koje bi bile oslonac i podrška za osnivanjem autonomne Bosne i Hercegovine u okvirima NDH.

Autonomističke tendencije među muslimanskim življem veoma su ojačale i dobijale izrazite obrise u toku 1943. Za ostvarenje i osiguranje svojih autonomaskih političkih shvatanja, one su se

osobito uzdale u vojnu snagu Hadžiefendićeve legije, kako se zapaža iz izvješća Zapovjedništva 4. oružničke pukovnije u Tuzli, od 7. maja 1943.²³

Uz postepeno iznošenje stavova o potrebi stvaranja autonomne Bosne i Hercegovine u okvirima NDH,²⁴ unutar koje bi muslimansko življe bilo sigurnije obezbjeđeno od prijetnji za opstanak i svestrani razvitak, javljale su se ideje o stvaranju posebnih muslimanskih oružanih snaga koje bi bile realna potpora i snaga za ostvarenje tih stavova. Hercegovački muslimani, koji su smatrali da su neravnopravni sa katoličkim Hrvatima, čije ih vojne snage nisu štatile, nastojali su da formiraju svoje Muslimanske milicije pod nadzorom Italijanske vojske, a uz to, nastojali su da sarađuju i sa hercegovačkim četnicima.²⁵

Muslimani u Bosni i Hercegovini još u toku 1941. dolazili su do saznanja i shvatanja svog višestranog nepovoljnog statusa u NDH, radi čega su upućivali

23 VA, NDH, k. 76, f. 6, dok. 27. Predmet: Izvješće Zapovjedništva 4. Oružničke pukovnije iz Tuzle – Glavnog zapovjedništva oružništva Zagreb, od 07. 05. 1943, u kojoj se, između ostalog, tvrdi, "da se među muslimanskim življem vrši organizacija za stvaranje i uspostavljanje autonomije Bosne i Hercegovine. Vrš se naoružavanje što više muslimanskog življa pod zapovjedništvom bojnika Hadžiefendića. Javno govore, da je Hadžiefendiću uspjelo pod svoje zapovjedništvo dobiti oružničku dobrovoljačku legiju u kojoj se nalaze većinom muslimani. Muslimani marljivo nabavljaju oružje i kupuju ga ma to bilo i po najvišim cijenama. Tako se pronosi glas, da je u selu Perućiću jedan kupio pušku za 30.000 kuna, samo da bi mogao stupiti u Domdo pukovniju Hadžiefendića. Pripremaju se na svima stranama, da bi u danom momentu mogli dati otpor te u tome izčekuju opredjeljenje Turske, koja po njihovom mišljenju ima odlučiti o sudbini muslimana u Bosni i Hercegovini (...). Ima znakova po kojima se u istinu primjećuje plemensko okupljanje muslimana."

24 VA, NDH, k. 215, f. 3, dok. 18. Iz Glavnog ustaškog stana izvješćeno je Ministarstvo unutarnjih poslova NDH – Tajništvo Ministarstva 2. oktobra 1942. O "Zaključku" Akcionog odbora za autonomiju Bosne i Hercegovine u Mostaru, sastavljen, kako se smatra od viđenih muslimana, što je, narednih dana, izazvalo živu prepisku i krajnje negativan odnos hrvatskih vlasti: Predsedništva Vlade NDH i Zapovjedništva Ustaške nadzorne službe, prema iznesenim stavovima u njemu.

25 VA, NDH, k. 78, f. 12, dok. 24. Iz Izvješća Ministarstva unutarnjih poslova NDH, od 20. oktobra 1942, saznaje se, da su muslimani u Mostaru održali tri masovno posjećena skupa, na kojima su tražili uspostavljanje autonomne Bosne i Hercegovine i osnivanje formacija Muslimanske milicije pod zaštitom Italijana. Uz to, hrvatske vlasti u Mostaru veoma su pažljivo pratile saradnju muslimana iz mostarskog kraja sa hercegovačkim četnicima.

više rezolucija sa izlivima nezadovoljstva vrhovnim vlastima NDH u Zagrebu.²⁶ Oni su imali više razloga da ispolje nezadovoljstvo svojim položajem u NDH, radi čega su postepeno i sve više željeli i tražili načine da ostvare i osiguraju svoj položaj u njoj.

Još u toku 1942, muslimanska vjerska udruženja/organizacije, kao što je Međudruštveni muslimanski odbor “*Narodni spas*”, na sastanku svojih predstavnika iz istočne i srednje Bosne od 28. avgusta 1942. u Sarajevu,²⁷ sa koga je upućena peticija Opuномоćenom njemačkom generalu za NDH u Zagrebu, u kojoj, pored ostalog, traže da se i u ostalim područjima Bosne i Hercegovine osnivaju i naoružavaju Muslimanske dobrovoljačke milicije po ugledu na Hadžiefendićevu muslimansku legiju na području Tuzlanske regije.

Uviđajući da bi stvaranje autonomne Bosne i Hercegovine unutar NDH ili da njeno izdvajanje izvan NDH ne bi prošlo bez borbe i krvi, ako bi se muslimani Bosne i Hercegovine samostalno odlučili za te korake, neki muslimanski vjerski prvaci su za te svoje namjere tražili oslonac

i pomoć od Njemačke i njemačkih oružanih snaga, ali je nisu dobili.²⁸

Već od kraja 1941. postepeno je stvarana “Dobrovoljačka domobranska pukovnija” (DOMDO), koju su Muslimani nazivali “Muslimanska legija”²⁹ pod vođstvom Muhamedage Hadžiefendića na području Tuzlanske oblasti, odnosno u Velikoj župi Usora i Soli. Ne želeći zaoštavanje odnosa sa muslimanima u Bosni i Hercegovini, u nepovoljnim uslovima izrazitog neprijateljstva i ratnog stanja sa pravoslavnim Srbima i borbama sa njihovim vojnim snagama na prostorima NDH (IVO–četnicima), ali i sa tada većinski srpskim NOV i POJ), režim NDH nevoljno je prihvatio stvaranje i postojanje posebne muslimanske vojne jedinice, koja je bila u sastavu domobranskih jedinica NDH. Ipak, od samog zametka Hadžiefendićeva “Muslimanska legija” (najprije, od kraja decembra 1941. Dobrovoljački odjel narodnog ustanka bojnika Hadžiefendića, pa preko Zdruga dobrovoljačke legije Hadžiefendića marta 1942. do Dobrovoljačke domobranske pukovnije – DOMDO jula 1942.) bila je nerazdvojni dio i u sastavu

26 Hronološki u 1941, muslimanske rezolucije nastajale su sljedećim redom: El Hidajska (sarajevska) 14. avgusta, Prijedorska 23. septembra, Sarajevska 18. oktobra, Mostarska 21. oktobra, Banjalučka 12. novembra, Bijeljinska 2. decembra i Tuzlanska 11. decembra 1941. Koliko znam, istoriografski su obrađene tri muslimanske rezolucije u NDH iz 1941. godine: Omer Hamzić, *Podsjećanje na dvije muslimanske rezolucije iz 1941. godine – Bijeljinsku i Tuzlansku*, Gračanički glasnik, br. 34, novembar 2012, 110-117. i *Rezolucija hrabrih banjalučkih muslimana 1941. – sa tri priloga*, (knjigu je izdala: Bošnjačka zajednica kulture “Preporod” u ediciji: Bošnjačka kulturna baština u Banjaluci), Banja Luka, 2013, str. 31.

27 VA, NDH, k. 215, f. 4, dok. 35. Predmet: Opuномоćenik Ministra unutarnjih poslova NDH u Sarajevu dostavlja, 16. 11. 1942, izvješće o sastanku Međudruštvenog muslimanskog odbora “*Narodnog spasa*” i njegovom pismu Opuномоćenom njemačkom generalu u Zagrebu. Isto i u: VA, NDH, k. 76, f. 4, dok. 39, Izvješće od 24. 11. 1942.

28 R. Hurem, Pokušaj nekih građanskih muslimanskih političara da Bosnu i Hercegovinu izdvoje iz okvira Nezavisne Države Hrvatske, str. 213-214.

29 U zvaničnim hrvatskim dokumentima ona se ne naziva “Muslimanska legija”, već uvijek “Dobrovoljačka domobranska pukovnija”, nastojeći da i time izbriše muslimansku posebnost u odnosu na hrvatski katolički narod.

oružanih snaga NDH do njenog postepenog rastakanja i prelaska pojedinih pripadnika u sastav 13. SS "Handžar" divizije juna 1943. godine, kao i u partizanske jedinice.

STVARANJE VOJNIH MUSLIMANSKIH JEDINICA ZELENOG KADRA

Muslimanske vojne snage Zelenog kadra su samonikle i nastajale su samosvojno, još u toku rasturanja vojnih jedinica Hadžiefendićeve "Muslimanske legije" i njihovih većinskih ulazaka u sastav 13. SS "Handžar" divizije, od jula 1943. (u Teočaku, Kozluku, Janji, Kladnju i drugdje),³⁰ a naročito poslije pada Tuzle u partizanske ruke, 2. oktobra 1943, kada se šire i ubrzavaju njihovi nastanci³¹. Vlasti i oružane vojne strukture NDH nisu formirale samosvojne i samozaštitne muslimanske vojne jedinice Zelenog ka-

dra,³² već su one nastale na Tuzlanskom području ne samo iz potrebe samozaštite muslimanskog stanovništva u većinskim muslimanskim selima i mjestima od četničkih i partizanskih vojnih snaga, već i od, prećutno, hrvatskih, osobito ustaških, vojnih snaga.³³

U vrijeme svoga nastanka većina pripadnika Zelenog kadra u drugoj polovini 1943, najvećim dijelom poticala je iz rasutih i ugašenih jedinica Hadžiefendićeve muslimanske legije, kada su njeni pripadnici bili revoltirani, kako su smatrali, nepravednim partizanskim strijeljanjem Muhamedage Hadžiefendića u Tuzli pod partizanskom vlašću. Vojne jedinice Zelenog kadra, dobrim dijelom, nastajale su od muslimanskih vojnika-dezertera iz raznih ustaških, domobranskih i oružničkih jedinica, kao i jedinica 13. SS "Handžar" divizije, u toku, a naročito pri kraju 1944. Česte su žalbe

30 A. Jahić, Muslimanske formacije Tuzlanskog kraja u Drugom svjetskom ratu, str.101-107.

31 VA, NDH, k. 177, f. 12, dok. 9. U Doglasnom izvješću za II. razdoblje mjeseca studenog 4. Oružničke pukovnije Oružničkog krilnog zapovjedništva Tuzla, od 03. 12. 1943, stoji: "Padom Tuzle i šire okolice u ruke partizana kod muslimanskog življa, pojavio se nov pokret pod imenom "Zeleni kadar". Ova organizacija ima čisto svoje vjerske osnove, što se u zeleni kadar primaju za članove samo muslimani sa oružjem. Vodja ove organizacije jeste profesor Nešad Topčić iz Zvornika, organizacija je počela tajno djelovati od prije 5-6 mjeseci kada je izvjestan broj časnika i dočasnika Domdo Pukovnije pozvat u S.S. trupe, kao i nakon bombardovanja Kladnja od strane Njemačkog zrakoplovstva u srpnju mjesecu ove godine. Organizacija "Zelenog kadra" ima danas članova oko 5-6 stotina naoružanih sa puškama i nešto strojica, a dijelovi iste nalaze se za sada u selima i to: Medjedja, Sapna, Vitinca, Brda, Kalesija, Prnjavor i tur. Jeginov-Lug, kotara Zvorničkog, zatim u selima Seljublje, Hrasno, Tojšići, Petrovice, Lipovice, Vukovije, Dubrave i Kikače kotara Tuzlanskog. Odredi ove organizacije navodno imaju zadatac da čuvaju muslimanska sela od pljačke bilo od partizana ili četnika, pa povremeno sad ovdje sad ondje vode borbe sa istima."

32 Upravo i stoji tvrdnja A. Jahića: "(...) No zeleni kadar se razlikovao od (Hadžiefendićeve – prim.) legije po tome što je imao mnogo izraženija muslimanska obilježja, što je bio prononsirano muslimanski. ", u: A. Jahić, Muslimanske formacije Tuzlanskog kraja u Drugom svjetskom ratu, str. 113.

33 Međutim, smatram da nije sasvim u pravu A. Jahić (u navedenom djelu, na str. 105) sa svojom tvrdnjom: "(...) Zeleni kadar je nastao kao nova stranica bošnjačkog otpora srbo-četničkim i patrizanskim tendencijama, u periodu kada je njihiov upliv i uticaj bio prevalirajući i kada je srpski faktor postajao dominantan na području koje je po svemu bilo eminentno muslimansko i bošnjačko (...)." Naime, osim "otpora srbo-četničkim i partizanskim jedinicama", Zeleni kadar bio je prećutno i protiv velikohrvatskih unitarističkih nacionalističkih tendencija, u kojima se nije dozvoljavalo ispoljavanje muslimanskih posebnosti, osim vjerskih, u odnosu na tendenciozno – jedinstveni hrvatski narod. O tome, u daljem tekstu, slijede primjeri, kao potvrde tumačenja činjenica.

Tri zelenokadrovca iz Gračanice, 1944. (u sredini Ragib Džedović, vodnik)

komandi vojnih jedinica NDH na dezertstvo muslimanskih vojnika iz njihovih vojnih jedinica, što je prethodilo njihovom pristupanju samosvojnim muslimanskim vojnim jedinicama Zelenog kadra, kao i partizanima.³⁴

Pojave, uspostavljanja, razvoja i jačanja muslimanskih samosvojnih zaštitnih vojnih jedinica pod opštim nazivom "Zeleni kadar" u sjeveroistočnoj oblasti Bosne, koja je gravitirala svome središtu u Tuzli, u NDH politički-administrativno nazvanog Velika župa Usora i Soli, od polovine 1943. i tokom 1944, nerazdvojno je od političkih autonomističkih težnji vodećih bosansko-hercegovačkih muslimanskih građanskih političara za uspostavom autonomne Bosne i Herce-

govine unutar ali, po mogućnosti, i izvan NDH,³⁵ što su vlasti NDH pažljivo pratile, što se uočava iz povjerljive dostave iz Tuzle Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost.³⁶

Takođe, obavještajne službe NDH zapazile su na području Brčkog pojačane tendencije za stvaranje autonomne Bosne i Hercegovine na prostoru NDH.³⁷

Izrazit predvodnik, sa najvećom jedinicom Zelenog kadra, Nešad Topčić, pokušavao je da od najviših njemačkih vlasti – u svoja tri odlaska i razgovora u Berlinu – dobije Autonomnu oblast sjeveroistočne Bosne sa centrom u Tuzli, ali u tome nije uspio. Ako bi na prostoru NDH stvorili malu autonomnu oblast – Sjeveroistočna Bosna, Nijemci bi se time

34 VA, NDH, k. 153, f. 4, dok. 19. Predmet: Izvješće Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost, u Zagrebu 02. 09. 1944, da je brzojavom iz Tuzle javljeno o dezertiranju 400 pripadnika SS postrojbi u selu Mađedi blizu Tuzle. "Osim ovih 400 dezertera nalazi se na Majevici na sektoru Lopare-Čelić-Srebrenik daljnjih 1500 dezertera, koji se još nisu priključili partizanima."

35 Adnan Jahić jasno izražava sumnju, da su muslimanske samosvojne vojne jedinice Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni zastupale i bile potpora autonomističkim političkim ciljevima vodećih muslimanskih građanskih političkih snaga u Bosni i Hercegovini. On (u navedenom djelu, na str. 112) tvrdi: "Ipak, s krajnjim oprezom valja govoriti o eventualnom autonomističkom kontekstu na čije se političke ciljeve zeleni kadar navodno nastojao nadovezat." Smatram da ovim stavom A. Jahić nije u pravu, što ću, u narednom dijelu teksta, pokazati izlaganjem podataka i njihovim tumačenjima.

36 VA, NDH, k. 153b, f. 7, dok. 31. Predmet: Povjerljiva dostava Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost iz Tuzle, od 27.04.1944, o radu muslimana na autonomiji Bosne i Hercegovine na području Tuzle. "Pouzdanik sa područja Tuzla- Drina javlja, kako tamošnji muslimani svim raspoloživim snagama rade na ostvarenju autonomije Bosne i Hercegovine. Ovo nastojanje muslimana osjeća se i u drugim mjestima, ali na spomenutom području ta akcija poprimila je veće i jače razmjere (...), navodeći više primjera, šta sve čine mimo volje vlasti NDH. (...) Sve ovo rade, kako bi se pred tamošnjim pučanstvom prikazali kao neka suverena vlast. (...) Ova akcija se sve više širi, a u tom smislu rade i tzv. "Bosnaski planinci" ili "Zeleni kadar"(...)"

37 VA, NDH, k. 153c, f. 3, dok. 16. Predmet: Izvješće pouzdanika Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost iz Brčkog, od 03. 08. 1944, o prilikama u Brčkom i jačanju autonomističkih ideja u njemu. "Promidžba za autonomiju Bosne i Hercegovine u zadnje je vrijeme znatno pojačana na području kotara Brčko. Kao jedan od najdjelatnijih pobornika ovog pokreta navodi se SARAJLIĆ SADIK, općinski načelnik u Brčkom. (...) Poznato je, da je promidžba za uatonomiju Bosne i Hercegovine u redovima muslimanskih SS. postrojbi vrlo jaka i djelatna, te je Sarajlić stoga baš ove postrojbe odabrao kao svoje "polje rada", nastojeći časnike dotičnih postrojbi uvjeriti kako većina muslimana nije sklona Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i Ustaškom pokretu, već traži autonomiju Bosne i Hercegovine te podpuno odciepljenje od N.D.H. S imenovanjem Sarajlićem uzko suradjuje BERBEROVIĆ ABDULAH, trgovac miješovite robe i neki MATAJZ, oba iz Brčkoga. Svi gore spomenuti iztiču se velikom i otvorenom mržnjom prema Ustaškom pokretu a napose prema ustaškim postrojbama, kojima na sve moguće načine prave smetnje i nepogode, ometajući ih u njihovom pravilnom razvitku."

 NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
OPUNOMOĆENIK
 MINISTRA UNUTARNJIH POSLOVA ZA
 VELIKE ŽUPE VRHBOŠNA, HUM, USORA I SOLI
 S A R A J E V O

O. M. V. Broj: T. 75/ 1942.

SARAJEVO, DNE 16. XI. 1942.

PREDMET:

2 priloga.

- 1/ Ministarstvu unutarnjih poslova-tajništvo - Zagreb
- 2/ Ravnateljstvu za javni red i sigurnost - "
- 3/ Ministarstvu vanjskih poslova - "

Obaviešten sam od pouzdane strane, da je međudruštveni muslimanski odbor " Narodnog Spasa " održao ovih dana sjednicu u Sarajevu, na kojoj su se dogovorili, da treba i u ostalim područjima osnovati i naoružati dobrovoljne milicije radi obrane od četnika prema uzoru milicija bojnika Viteza Hadžiefendića.-

U tom smislu je već sastavljena i peticija na vrhovnog zapovjednika njemačke oružane sile u Hrvatskoj, koje tekst prilažem.-

Ovu predstavku će podpisati i svi predstavnici raznih muslimanskih društava iz ugroženih kotareva, koje će biti snabdjeveni ovlaštenjima kao u prilogu.-

O tekstu peticije i istoj akciji izviestio sam usmeno g. generala Fortnera.-

ZA DOM SPREMNI !

Opunomoćenik
Ministra unutarnjih poslova:

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA

Primljeno, dne 19. XI. 1942

T. B. oj. 10093 I. A. 2 priloga

zamjerili centralnim vlastima NDH, a to nijesu nikako htjeli. Ipak, zalaganja Nešada Topčića za autonomnu sjeveroistočnu Bosnu bila je za najviše njemačke vlasti “mala politika” u odnosu na, za njih, daleko značajniji i veći prostor NDH.

Muslimanske vojne jedinice Zelenog kadra, osobito njihova zapovjedništva, bile su van svake sumnje vjerski odgojene, vjerski nastrojene i odane islamu. Za njih je bilo osobito neprihvatljivo da stupaju i da se bore u vojnim jedinicama, kakve su bile partizanske, koje su ravnodušne prema vjerskim osjećanjima i koje zapostavljaju (što je izraziti haram) ispo- vjedanje islamske vjere.³⁸

Vojne muslimanske formacije Zelenog kadra izborile su se za svoj bosanski, a ne hrvatski identitet, jer se prvi put među vojnim snagama NDH, pored dominantnog i sveprisutnog hrvatskog obilježja, ističe i bosansko obilježje, makar i u obliku bosanskog prostora, ako ne i nacije. Pripadnici jedinica Zelenog kadra nisu isticali, kako bi vlasti NDH – vojne i civilne željele, svoj navodni “hrvatski karakter”, jer su stalno isticali

svoju muslimansku i bosansku osobenost. Zelenokadrovci se nisu poistovjećivali i identifikovali sa cijelim prostorom NDH, već samo sa svojim bosansko-hercegovačkim prostorom. Kao što većina bosansko-hercegovačkih muslimanskih vjerskih, političkih i vojnih rukovodilaca u NDH nije jasno uočavala, ipak, visoko vjerski i nacionalno svjesni predvodnici muslimanskih jedinica Zelenog kadra, kakav je bio paradigmatični profesor Nešad Topčić, znali su da njihove muslimanske jedinice nipošto ne smiju nositi obilježja hrvatskih oružanih snaga – hrvatski grb i barjak sa šahovnicom.³⁹ Muslimanske samosvojne jedinice Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni, od jeseni 1943. do proljeća 1945, nosile su na svojim spoljnim vojnim znamenjima, kako na uniformama/mundurama, a naročito na crvenim fesovima, muslimanska obilježja: polumjesec sa zvijezdom, zeleni barjak sa polumjesecom i zvijezdom, nisu pozdravljale hrvatskim pozdravom “Za dom–spremni”, već svojim osobenim pozdravom “Jedan za sve – svi za jednoga”⁴⁰ i drugim muslimanskim oso-

38 S pravom tvrdi A. Jahić, u nav. knjizi, na str. 113: “(...) Zeleni kadar se razlikovao od (Hadžefendićeve – prim. G.M.) legije po tome što je imao mnogo izraženija muslimanska obilježja, što je pronosirano muslimanski. On je uvijek ratovao pod zelenim barjakom, s kojim se, nakon klanjanja namaza, izlazilo iz džamije i tako odlazilo u boj. Zeleni kadar je, dakle, bila islamska vojska. Vojska koja je branila svoj narod i njegovu vjeru. Uz to, to je jedina bosansko-muslimanska vojska u II svjetskom ratu čiji su vojnici nosili fesove sa polumjesecom.”

39 Centralni dio hrvatskog grba (šahovnica) predstavlja znak tzv. Antemurale chistianitatis (Predziđe kršćanstva/hrišćanstva), koje je upereno nesumnjivo protiv islama! Taj hrvatski grb nalazio se kao opšte obilježje svuda na zvaničnim ustanovama NDH u njihovim nazivima i na barjacima, a naročito na mundurama/uniformama, prvenstveno i obavezno na kapama pripadnika hrvatskih oružanih snaga: ustaške vojnice, domobranstva, oružništva i dr. Muslimanski pripadnici oružanih snaga i kao državni dužnosnici NDH takođe su nosili oznake hrvatskog grba, što je za njih bilo, čega očito nisi bili svjesni nedozvoljeno – haram!

40 VA, NDH, k. 178, f. 3, dok. 23. Predmet: Izvješće Kotarske oblasti Brčko” *Opći politički pregled stanja u državi*” – Županijskoj redarstvenoj oblasti Brod na Savi, od 25. 09. 1944. Tu se tvrdi, da pripadnici Zelenog kadra: “ (...) Iznose krilatice “svi muslimani na okupu”. U svom pismenom saobraćaju upotrebljavaju mjesto pozdrava “ZA DOM SPREMNI” – “Jedan za sve svi za jednoga” (...) .”

benostima i različitostima od ostalih vojnih snaga NDH.⁴¹

Veoma važna je politička pobjeda muslimanskih vojnih jedinica Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni, u tome što su se izborile da im u postupku njihove formalne legalizacije kao vojne jedinice u okviru oružanih snaga NDH, bude priznat naziv – *bosanski*, najprije pod nazivom “*Bosanski lovci*”, a zatim ustaljeno “*Bosanski planinci*”. Ovo je važno ako znamo da su vrhovne vlasti NDH od aprila 1941. do pred kraj 1943. uporno izbjegavale svaki naziv koji bi imao predznak “*bosanski*”, jer su ga osjećali kao prijetnju teritorijalnom jedinstvu NDH i centralizaciji teritorijalne uprave u NDH, kao i unitarizaciji hrvatskog naroda – katoličkog i muslimanskog u NDH.

Za razliku od pređašnje Hadžiefendićeve “Muslimanske legije”, vojne jedinice “Zelenog kadra” bile su oko pola godine (krajem 1943. i početkom 1944), faktički i u pravom smislu *Samosvojna muslimanska vojska – van okvira i struktura vojnih snaga NDH*, jer se nije nalazila, čak ni u bilo kom formalno-pravnom sastavu oružanih snaga NDH. Vrhovne hrvatske političke i vojne vlasti, od prvih zame-taka i pojava samosvojnih muslimanskih odreda “Zelenog kadra” pokušavale su ih formalno podvesti i uvrstiti u sastav vojnih snaga NDH, bar pod komandu 1. Lovачkog zdruga, ali bez vidnog rezultata, jer to u praksi nije zaživjelo. Od vrhov-

nih vojnih vlasti NDH su ovi samosvojni muslimanski odredi “Zelenog kadra” tek 18. januara 1944. ozvaničeni kao “*10. posadni zdrug bosanskih planinaca*” u sastavu domobranskih oružanih snaga NDH.

Po prvi put, vrhovne hrvatske političke i vojne vlasti NDH nevoljno su bile primorane da muslimanskim vojnim jedinicama Zelenog kadra dozvole i daju bosanski predznak – “*Bosanski planinci*”, koji su od 1941. do pred kraj 1943. uporno odbijale i nisu ga dozvoljavale.⁴²

Pripadnici muslimanskih vojnih jedinica Zelenog kadra, vojnici i starješine, do čega je najvišim političkim, vojnim i civilnim vlastima u NDH veoma stalo, nisu se izjašnjavali ni isticali da su pripadnici i dio hrvatskog naroda, već su se iskazivali da su samo muslimani.

Muslimanske oružane snage “Zelenog kadra” nastale su mimo volje političkog režima i vrhovnih vojnih komandi NDH. Na prve pojave i stvaranja samosvojnih muslimanskih vojnih jedinica u sjeveroistočnoj Bosni, određenije na području Velike župe Usora i Soli sa sjedištem u Tuzli i Velike župe Posavje sa sjedištem u Brodu, vojne i civilne vlasti NDH re-agovala su nepovoljno i neodobravajuće. Na pojavu samosvojnih muslimanskih vojnih snaga u vidu Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni od sredine 1943. nadalje, hrvatske vlasti pokušavale su ih pridobiti da se uključe i organizuju

41 Vidi napomenu 37.

42 A. Jahić, u navedenom djelu, na str. 106. isuviše slobodno tvrdi, odnosno tumači, da su vojne formacije Bosanskih planinaca, formalno u sastavu oružanih snaga NDH, imale bosansko-islamski predznak, jer se muslimanski predznak nigdje jasno ne pominje, ali može da se podrazumjeva.

u okviru redovitih vojnih snaga NDH, služeći se u te svrhe unapređenjima u više oficirske činove i poklonima njihovim zapovjednicima. Tako je profesor Nešad Topčić postavljen za zapovjednika najznačajnije muslimanske vojne jedinice Zelenog kadra, tj. X. posadnog zdruga “Bosanski planinci” (a to je domobranski zdrug NDH) i unaprijeđen u domobranskog dopukovnika, a ubrzo i u pukovnika, a ministar unutarnjih poslova NDH dr. Vjekoslav Vrančić mu je 26. novembra 1943, poklonio mitraljez.⁴³ Slično kao su Nešada Topčića, vrhovne vojne vlasti NDH unapređivale su u domobranske oficirske činove i druge zapovjednike bojni “Bosanskih planinaca”, kao što su: Ibrahim Pjanić iz Gračanice,⁴⁴ Avdaga Hasić iz Kladnja i druge.

Vlasti NDH su pažljivo pratile sve muslimanske akcije za stvaranje autonomije Bosne i Hercegovine na prostoru NDH, a osobito takva nastojanja njiho-

vog značajnijeg zapovjednika profesora Nešada Topčića, o čemu svjedoči i spis *Autonomija Bosne i Hercegovine*.⁴⁵

Čak i kada je Zeleni kadar, pod zvaničnim nazivom “Bosanski planinci” uvršten u vojne snage NDH, više vlasti NDH nastavile su prema njemu da gaje nepovjerenje. Iz dojava pouzdanika iz Tuzle Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost od 26. jula 1944,⁴⁶ saznaje da su neka muslimanska lica sa područja Velike župe Vrhbosna, još u 1942. i 1943. bila pristalice Hadžiefendićeve muslimanske legije, a sa dolaskom partizana 1943. na područje Velike župe Usora i Soli postali su i njihove pristalice, a zatim i pristalice Zelenog kadra. “(...) Iz svega je vidljivo, da spomenuti pripadnici Zelenog kadra služe svemu, samo ne probitcima Nezavisne Države Hrvatske (...)”, navodeći imena tih najznačajnijih zelenokadrovaca.

43 VA, NDH, k. 217, f. 12, dok. 43. Akt: “Potvrda” (na hrvatskom i njemačkom jeziku) ministra unutarnjih poslova NDH, od Br. N.O. 3769/43, od 26. 11. 1943, u kojoj stoji “ (...) da je strojna puška model 38a, kalibra 9, “Brevet” broj 828-428 G 3091 poklonjena od strane ovog ministarstva zapovjedniku milicije bosanskih lovaca, Tuzla, Nešadu Topčiću, pa je isti prema tome vlasnik i ovlašten je služiti se njome.”

44 Spisak od 224 imena pripadnika Satnije “Soko” iz Gračanice i okoline na čelu sa Ibrahimom Pjanićem. Iz 1942-1943. godine, nalazi se u Vojnom arhivu u Beogradu, pod signaturom: VA, NDH, k. 153d/I, f. 2, dok. 45.

45 VA, NDH, k. 153c, f. 2, dok. 21. Predmet: Izvješće Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost: Autonomija Bosne i Hercegovine, od 12. 07. 1944. “(...) Taj je pokret (za autonomiju Bosne i Hercegovine, prim. G.M.) u posljednje vrijeme još više oživio, a osobito poslije povratka Nešada Topčića iz Berlina, zapovjed. “Bosanskih planinaca” zvanog “Zeleni kadar”, iz Njemačke, gdje je bio primljen od vodećih političkih i vojnih krugova Njemačke, a u stvari uspostavljanja autonomije Bosne i Hercegovine.

Po sadašnjim zamislima treba uzpostaviti autonomiju Bosne i Hercegovine. Autonomija će biti ipak pod njemačkim nadzorom. Na čelu autonomne uprave stajat će njemački general, kome će kao civilni adlat biti dodijeljen jedan musliman. U toj autonomnoj Bosni i Hercegovini bit će pred zakonom izjednačene sve tri vjere, a po uzoru bivšeg austro-ugarskog upravnog poredka. Kako je gore spomenuto u zadnje doba pokret za autonomiju je veoma živ. Tome su razlozi: Nešad Topčić i njegov povratak iz Njemačke neuspjeh misije predsjednika vlade Dr. Mandića na njegovom putovanju po Bosni. (...) Glavni krug ovog autonomističkog pokreta je u Sarajevu, a u njemu je od pravoslavaca Dr. Sava Besarević, preko svojih ljudi u Sarajevu. Već se održavaju sastanci i konferencije te se konsultiraju mišljenja pojedinaca i njemačkih odgovornih čimbenika. Ovaj pokret vodi se u potpunosti tajnosti, te nije poznat ni našim vlastima u Sarajevu (...).”

46 VA, NDH, k. 153c, f. 3, dok. 2. Predmet: Dojava pouzdanika Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost iz Tuzle, od 26. 07. 1944, o vrbovanju za Zeleni kadar u Velikoj župi Vrhbosna, navodeći najznačajnija imena.

Da Zeleni kadar predstavlja problem vlastima NDH, koje žele da ga likvidiraju, uviđa se iz izvještaja uprava po kotarevima u Velikoj župi Usora i Soli. To potvrđuje Oružnička postaja u Tešnju u svom 15-dnevnom dojavnom izvješću za period 15-30. aprila 1944. Kotarskoj oblasti Tešanj, od 30. aprila 1944.⁴⁷ Ipak, iz 15-dnevnog izvješća Kotarske oblasti Tešanj, od 14. maja 1944,⁴⁸ saznaje se da je, upornim ubjeđivanjem civilnih i vojnih vlasti NDH, uz učešće i velikog župana Velike župe Usora i Soli, postignuto da je u Tešnju 9. maja 1944, sporazumno i dobrovoljno, ukinut Zeleni kadar u selu Raduši kod Tešnja, a njegovi pripadnici

su se pripojili postrojbi 4. sata III bojne VI posadnog domobranskog zdruga (puka) NDH.

Iz 13. SS divizije, navodno hrvatske, željeli su da u svoj sastav uključe jedinicu Zelenog kadra, kojoj je na čelu stajao Nešad Topčić, što hrvatske vlasti nisu odobravale i nastojale su da to spriječe.⁴⁹

Vojne vlasti NDH često iznose netrpeljivost pripadnika Zelenog kadra prema vojnim snagama NDH, naročito ustašama, pri čemu je karakterističan događaj u Orašju kod Brčkog.⁵⁰ Takođe, pouzdanik iz Brčkog Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost javio je, 10. novembra 1944. o stanju u Zelenom kadru.⁵¹

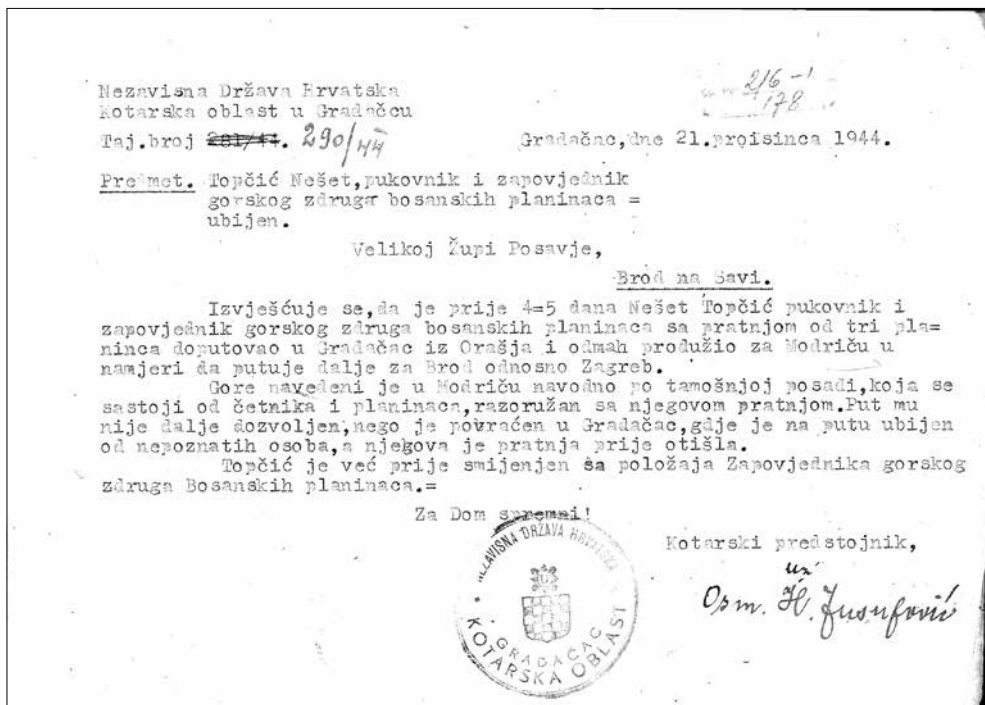
47 VA, NDH, k. 202, f. 6, dok. 57. Predmet: 15-dnevno izvješće za period 15-30 04. 1944. Oružničke postaje u Tešnju za Kotarsku oblast Tešanj, od 30. 04. 1944. " (...) Postoji jedna banda zelenokadrovstva u selu Raduši koja se sastoji od vojnih bjegunaca kojih ima oko 150 ljudi koji su naoružani, a kao vođa im je bio Edhem Hadž(i)alić koji je rodom iz sela Raduše, ova banda do nekada bila je priznata, te u zadnje vrijeme ovi zelenokadrovci po njihovim radu izgleda ne naginju posve komunizmu, suprotni su bili protivu redovnih građanskih i vojnih vlasti. (...) Na 29. travnja 1944 godine vršene su akcije protivu tih bandita zelenokadrovaca od strane njemačke žandarmerije i naše milicije, te je tom prilikom uspjelo našim vlastima da ubiju kao vođu te bande Edhema Hadž(i)alića. (...) Stanje javne sigurnosti na području ove postaje sve to više još ugroženo a naročito od bandita zelenokadrovaca koji prete da će vrbovati pojedince kao i organe javne sigurnosti, čak sa porukama da će izvršiti atentat na pojedine funkcionere (...). Mjere koje bi utjecale na ovo da se popravi, potrebno bi bilo bezuvjetno, da se preduzme jedna jača akcija protivu ovih zelenokadrovskih bandi, jer ne samo što rade protivu Hrvatske države nego i odvođe pojedine mladiće koji bi trebali da nastupe u domobranstvo radi odsluženja djelatnog razdoblja, te ovi banditi odvođe sa sobom ovake mladiće i nedaju da idu u domobranstvo. (...) "

48 VA, NDH, k. 202, f. 6, dok. 60. Predmet: Dojavno 15-dnevno izvješće Kotarske oblasti Tešanj, od 14. 05. 1944, za Veliku župu Usora i Soli i, Župskoj redarstvenoj oblasti Tuzla.

49 VA, NDH, k. 153b, f. 3, dok. 12. Predmet: Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost javlja, da je dobilo telegram iz Tuzle, Zagreb, 27. 04. 1944.

50 VA, NDH, k. 153c, f. 3, dok. 39. Predmet: Dostava pouzdanika Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost iz Orašja kod Brčkog, od 19. 08. 1944, u kojoj se, između ostalog, iznosi: "Nedavno je u Orašju n/S, kotar Brčko, jedna ophodnja "Zelenog kadra" uhitila i razoružala dvojicu ustaša (...)", zbog ustaškog nastojanja da razoružaju jednog četnika, koga su zelenokadrovci uzeli u zaštitu, ali su " Nakon nekoliko sati zatvora pušteni kuć. "

51 VA, NDH, k. 153c, f. 5, dok. 4: Predmet: Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost dostavlja podatke svoga pouzdanika iz Brčkog od 10. 11. 1944, o stanju u Zelenom kadru. " "Zeleni kadar" ili vojska "Bosanskih planinaca", sada u sastavu naših oružanih snaga kao X. posadni zgrug, bio je od njegovog začetnika Nešada Topčića zamišljen kao neka pučka vojska sa svrhom odbrane muslimanskog življa kako od četnika tako i od partizana. Bio je to pokret široko zamišljen i podpomognut po Njemcima, koji bi imao okupiti sve muslimanske snage bar u istočnoj Bosni. To okupljanje muslimanskih snaga očituje se u Brčkom i okolici prelazom udruženja "Mladih Muslimana" u sastav "Zelenog kadra" samostalno a u Brčkom i okolici stapaju se, radi dobivanja oružja, u pokret Nešeta Topčića. Ovdje su i članice ženske loze "Mladih Muslimana" ovih dana obukle na sebe domobranske odore /kojima je "Zeleni kadar" opskrbljen od našeg ministarstva O.S./ sa jednim vrhovničkim znakom na kapi mjesecom i zvjezdom. Teško i još ne riješeno pitanje "Zelenog kadra" je primanje raznih odbjeglih vojnika iz naših bilo njemačkih oružanih snaga. " Navode se imena odbjeglih muslimanskih vojnika.

Jedan od arhivskih dokumenata o pogibiji Nešada Topčića (Vojni arhiv Beograd, arhivski fond NDH, kutija br. 178, fascikla br. 6, dokument br. 2. (Kraća signatura VA, NDH K178 F6 D2)

Najistaknutiji vojni zapovjednik muslimanskih oružanih jedinica Zelenog kadra profesor Nešad Topčić, pored nastojanja ostvarenja političkog cilja – stvaranja muslimanske autonomne teritorije, barem u sjeveroistočnoj Bosni, suočio se sa ozbiljnim problemom – snabdijevanja svojih muslimanskih oružanih snaga: oružja, vojne opreme i opskrbe hranom, znači – manjkom i nedostatkom intendanture.⁵² U to vrijeme, u jesen i zimu 1943. regija sjeveroistočne Bosne, što se tiče opskrbe, bila je veoma nestabilna, sa mnoštvom muslimanskih muhadžira (izbjeglica), uslijed veoma čestih napada četničkih (pa i partizanskih – vidi napomene 63 i 64) vojnih snaga na mu-

slimanska sela i mjesta i njihovim zauzimanjima, praćenih ubistvima i maltretiranjem življa, pljačkom i otimanjem živežnih namirnica i stoke, paljevinama kuća i domaćinskih zgrada i sl. Veća mjesta u toj regiji Bosne bila su pretrpana muslimanskim izbjeglicama, koje su sa dosta muka obezbjeđivane najnužnijim potrebama, hranom i skloništima. Za redovno snabdijevanje muslimanskih vojnih snaga nedostajalo je mnogo čega, u prvom redu nedovoljno neophodnog mirnog i radnog naroda, koji se često nalazio u muhadžirluku, radi kojega su te jedinice bile slabije mobilne i koje se nisu mnogo udaljavale ili objektivno nisu mogle kretati iz domicilnih u uda-

52 "Vojska se kreće punog trbuha," Napoleon Bonaparta.

ljenija mjesta, prevashodno zbog nedostataka neophodne i prateće intendature.⁵³ Usljed nedostatka intendature, koja je uslov opstanka bilo koje vojske, komandant Nešad Topčić bio je primoran da pravi kompromise i da, barem formalno, sa svojim muslimanskim vojnim snagama Zelenog kadra, uđe u sastav oružanih vojnih snaga NDH. On je stao na čelo “Bosanskih planinaca”, prozvanih i poznatijih u muslimanskom stanovništvu, ali nevoljno od vojnih i civilnih vlasti NDH, pod nazivom “Zeleni kadar”. Međutim, Nešad Topčić je smatrao da će imati više manevarskog prostora, ako svoje muslimanske vojne jedinice Zelenog kadra podredi njemačkoj SS diviziji, nego radovnim vojnim jedinicama NDH, i to ne samo iz intendantskih razloga: bolje snabdjevenosti hranom, odjećom i obućom, oružjem i drugom vojnom opremom, već i za svoje samostalnije političke i vojne akcije. Topčić je vodio pregovore sa njemačkim vlastima u Brčkom, kao i u Berlinu u proljeće 1944, o čemu su vlasti NDH bile redovno obavještavane.⁵⁴ Tako Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, u izvješću iz Tuzle od 2. juna 1944. tvrdi: “Sinoć je zapovjednik Bosanskih planinaca te SS zelenog kadra NEŠAD TOPČIĆ primio krugovalni njemački brzopjav da odmah otputuje u Berlin na pregovore radi ukl-

jučenja “Zelenog kadra” u hrvatske SS trupe. (...) Topčić je u najvećoj tajnosti pregovarao sa njemačkim SS generalom zapovjednikom ove SS divizije u Brčkom dne 23, i 25. travnja, radi priključka SS diviziji a da predhodno nije obavjestio naše vlasti. Sve ovo može se smatrati kao najordinarnija veleizdaja. Priključak “Zelenog kadra” SS trupama imati će teške posljedice u ovim krajevima.”

Sasvim je moguće da je Topčić tražio njemačku pomoć i pokušao se osloniti na Njemačku u nadi da će mu dozvoliti stvaranje autonomne Bosne i Hercegovine u NDH ili barem samostalno područje sjeveroistočne Bosne i za njegovo samostalnije vojno i političko djelovanje u njemu u odnosu na režim NDH. Nijemci, naravno, nisu podržali takva Topčićeva nastojanja, jer nisu stavljali na kocku svoje savezništvo sa režimom NDH i prostorom veće NDH u odnosu na mali prostor, malu vojnu snagu i mali politički značaj Topčića. Oni su Topčiću preporučili da se prikloni saradnji sa režimom NDH i njihovim vojnim snagama. Zaista, Topčić je posle povratka iz Berlina počeo izraziti da sarađuje sa vlastima NDH.⁵⁵ “... Sada (Topčić – prim. G.M.) dieli po Tuzli i okolici neke letake, iz kojih se zaključuje, da je odlučio početi putem saradnje sa hrvatskim državnim vlastima, te prekinuti svoju dosadašnju

53 Omer Hamzić, Soko u Drugom svjetskom ratu, *Gračanički glasnik*, 11, tvrdi: “Bošnjačke vojne formacije samozaštitnog tipa, poput DOMDO bojni ili zelenog kadra, nisu se učinkovito mogle suprostavljati neprijatelju, zbog nedostataka naoružanja, streljiva i ostale opreme, kao i nerješених opskrbenih pitanja.”

54 VA, NDH, k. 153b, f. 3, dok. 14. Predmet: Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, Odeljak B prenosi telegram iz Tuzle, 02. 06. 1944, o pozivu N. Topčiću, zapovjedniku Zelenog kadra sa područja Tuzle da posjeti Berlin.

55 VA, NDH, k. 153b, f. 8, dok. 2. Predmet: Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost javlja, 20. 06. 1944, o povratku N. Topčića iz Berlina i da sarađuje sa vlastima NDH.

djelatnost za autonomijom Bosne i Hercegovine.” Takođe, vlasti NDH su saznale da Topčić dolazi u Zagreb da reguliše status svoje muslimanske jedinice Zelenog kadra u okviru oružanih snaga NDH.⁵⁶ “Jutros je Topčić krenuo u Zagreb da iznese utiske i da organizira 10. zdruk, koji je između njega i naših oružanih snaga prije odlaska Topčića u Berlin predviđen za organiziranje ljudstva u redovima zelenog kadra”.

Sve veze Nešada Topčića sa Nijemcima, odnosno njemačkim vojnim zapovjednicima, budno su praćene od hrvatskih, prvenstveno, ustaških nadzornih službi, svo vrijeme do pred kraj 1944. i do kraja svog života, odnosno, dok je bio zapovjednik X. posadnog zdruza Bosanskih planinaca⁵⁷. “Valja ovdje napome-

nuti, da je zapovjednik “Zelenog kadra” Nešet Topčić bio ovih dana po treći put u Berlinu radi primanja novih uputa.”

ŠIRENJE MUSLIMANSKIH VOJNIH FORMACIJA ZELENOG KADRA

Samostalne i samosvojne muslimanske vojne formacije Zelenog kadra postepeno su nastajale, razvijale se i prostorno širile. Najprije su nastajale u jugoistočnom dijelu Tuzlanske oblasti: Teočaku, Kladnju, Zvorniku, Srebrenici, Višegradu pa do Goražda i Foče, a zatim u njenom zapadnom dijelu: Gradačcu,⁵⁸ Gračanicu, Brčkom,⁵⁹ pa duž sliva rijeke Bosne: Doboju, Modriči, Odžaku, kao i prema Maglaju,⁶⁰ Zavidovićima⁶¹ i do okoline Zenice.⁶² Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost saznalo je 31. 03. 1944, za

56 VA, NDH, k. 153b, f. 3, dok. 39. Predmet: Izvješće Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost o brzojavi iz Tuzle “Izjava Nešada Topčića po povratku iz Berlina,” od 10. 07. 1944.

57 VA, NDH, k. 153c, f. 5, dok. 4: Predmet: Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost dostavlja podatke svoga pouzdanika iz Brčkog od 10. 11. 1944, o stanju u Zelenom kadru i njihovom najznačajnijem zapovjedniku Nešet Topčiću.

58 VA, NDH, k. 178, f. 3, dok. 22. Predmet U izvješću kotarske oblasti Gradačac, od 29. 09. 1944, za Veliku župu Posavje na Savi, o stanju u kotaru Gradačac od septembra 1943. do septembra 1944, navodi se, da su se mnogi pripadnici razoružane Hadžiefendićeve legije “razbjegli sa oružjem najviše na područje kotara Gračanica, gdje su stupili u redove Gračaničke legije /zapovjednik Pjano/. Oni su tu ostali sve do potpunog odlaska sa područja ovoga kotara mjeseca travnja 1944 i kada se po traženju pukovnika Topčića pristupilo osnivanju bosanskih planinaca, oni su se vratili i stupili u bosanske planince. U Gradačcu je sva Legija (Hadžiefendićeva – prim. G.M.) bila razoružana. Osnivanjem bosanskih planinaca ljudi su se javljali u njihove redove najviše vojni obveznici. Oni su kupovali oružje vlastitim novcem, jer je naredjeno da će se primiti samo oni u bosanske planince, koji imaju oružje.”

59 VA, NDH, k. 153b, f. 6, dok. 16. Predmet: U svom Tjednom izvješću br. 4 od 29. 1944, za razdoblje od 22.-29. 01. 1944, Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, između ostalog, javlja da je: “U okolici Brčkog osnovan (je) “Zeleni Kadar”, koji sada broji oko 500 ljudi. Tu su ljudi, koji su pobjegli iz vojske, i to većinom domobrani, a ima ih i ustaša iz SS policije, te pripadnika “Vražje divizije.” Osnivač ovoga “Zelenog Kadra” je domobranski nadporučnik PIRIKA, koji je prije toga bio na vojnoj dužnosti u Sarajevu.”

60 VA, NDH, k. 153d, f. Dok. 27. Predmet: Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost javlja 27. 01. 1944, da je dobilo depešu iz Sarajeva, u kojoj se navodi, da se na području Maglaja nalazi oko 150 pripadnika “Zelenog kadra”.

61 VA, NDH, k. 153b, f. 8, dok. 33. Predmet: Pouzdanik Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost javlja iz Zagreba, 27. 05. 1944, da iz cenzurisanog pisma jednog muslimana-domobrana iz okoline Zavidovića, saznaje, da se vrši vrbovanje Muslimana iz domobrana za prebjeg sa oružjem u Zeleni kadar. “Spominje nadalje da se u “Zelenom kadru” nalazi već oko 3.000 muslimana, te ga ponovo poziva da što prije i on stupi u njihove redove.”

62 VA, NDH, k. 153b, f. 6, dok. 16. Predmet: U svom Tjednom izvješću br. 4 od 29.01. 1944, za razdoblje od 22.-29. 01. 1944, Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, između ostalog, javlja: “Bivša ustaška bojna u

pojavu Zelenog kadra i u maglajskom i u tešanjskom srezu.⁶³

Samosvojne muslimanske vojne formacije Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni, bez obzira na njegovu najveću, odnosno najbrojniju formaciju pukovninu Bosanski planinci (X posadni/gorski zdruk), sve vrijeme svoga postojanja, nikada nisu bile jedinstvena vojska ni objedinjena vojna formacija, ni pod jednom centralnom komandom. Takođe, vojne formacije Zelenog kadra, većinom satovi i bojne, nisu imale objedinjujuće ni zajedničke zamisli, ciljeve ni jedinstvena djelovanja/dejstva. Naročito na rubnim djelovima gradova (Doboj, Maglaj i dr.) muslimanske vojne formacije Zelenog kadra bile su samostalnije u svom organizovanju i djelovanju, nego one u središnjem dijelu Tuzlanskog područja.

Prvenstveni praktični cilj djelovanja vojnih formacija Zelenog kadra bio je sa-

mozaštita muslimanskih mjesta i muslimanskog stanovništva od svih opasnosti koje bi im prijetile, kako od strane četničkih tako i od partizanskih formacija i njihovih nasrta, a u posljednje vrijeme svoga postojanja, u proljeće 1945., i od ustaških formacija i njihovih dejstava. Osnivanje mjesnih muslimanskih vojnih jedinica Zelenog kadra, formalno podvedenih pod domobrane, trajalo je, ne samo od ljeta-jeseni 1943. i kroz cijelu 1944. već, čak, i do početka 1945. U mjestima u gornjem djelu doline Bosne, od Doboja do ušća u Savu, stvarane su samonikle lokalne muslimanske vojne jedinice Zelenog kadra.⁶⁴ Ove jedinice bile su izvan sastava X. posadnog (gorskog) zdruka "Bosanskih planinaca." Takođe, više samoniklih mjesnih muslimanskih milicija, nastalih još od 1942. do 1944, pristupalo je i podvodilo se pod muslimanske vojne formacije Zelenog kadra,

mjestu Nemila kod Zenice imala je 350 pušaka, 2 strojopuške i 15.000 naboja. Nakon ukidanja pripremnih bojni u Velikoj župi Laštva i Glaž, nisu ovi predali oružje, a kada su pozvani na vojnu dužnost otišli su sa oružjem u "Zeleni Kadar". Za ovo je najviše odgovoran načelnik općine Nemila."

63 VA, NDH, k. 153b, f. 5, dok. 9. Predmet: Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost dostavio je pouzdanik, 31. 03. 1944, podatke o političkom i vojnom položaju u maglajskom i tešanjskom srezu. "U selu Moševac, kotar Maglaj pojavila se veća skupina vojnih bjegunaca, koji su osnovali "Zeleni kadar". Ova skupina je dobro naoružana. Seljaci iz toga sela sakupili su i pomoć od 60.000 kuna za tu skupinu "Zelenog kadra", a na to pomažu ih hranom. Dana 29.III o.g. pobjeglo je iz Doboja 8 domobrana-muslimana u "Zeleni kadar", te su sa sobom ponijeli 2 obične puške i 6 strojnica, koje su navodno u Doboju ukrali iz neke jedinice. (...) Iz ovoga se može zaključiti da postoji jedna tajna organizacija, koja vrbuje muslimane iz domobranstva u "Zeleni kadar". Da li se ovdje radi o potajnom komunizmu ili o elementima koji priželjkjuju autonomiju Bosne i Hercegovine teško je dati prognozu. Ovo bi trebalo ispitati na samom terenu na vješt način od seljaka iz sela Moševac. (...) Kotar Tešanj, nekadašnja kula ADEMAGE MEŠIĆA, u tom pogledu prednjači. Više od polovice vojnih pričuvnika iz tog kotara nalazi se u bjekstvu i u "Zelenom kadru". Ovo ne vodi nikakvom dobru, pa je stoga neophodno potrebno odmah poduzeti najenergičnije mjere da se taj pokret u začetku uguši, dok se još više ne proširi. (...) Da bi se tom zlu stalo na kraj potrebno je odmah izmijeniti cijeli izvršni politički aparat u Tešnju i u Maglaju (...) Da bi se sa "Zelenim kadrom" moglo obračunati u Maglajskom i Tešanjskom kotaru bilo bi potrebno povesti jednu akciju čišćenja sa našim junačkim ustaškim postrojbama i na tom području zavesti red. Ako se to ne učini, taj će se "Zeleni kadar" svakog dana povećavati, pa ćemo u našoj zemlji imati posla i sa tim "Zelenim kadrom. (...)"

64 VA, NDH, k. 114a, f. 14, dok. 1. Predmet: Zapovjednik IX bojne poručnik Ferhat Kapetanović moli, 12. 12. 1944, Zapovjedništvo 10. posadnog zdruka "Bosanskih planinaca" da ta bojna može osnovati još dvije satnije u: Ševrljama kod Doboja od oko 280 ljudi i u Doboju od oko 380 ljudi, koji su, uglavnom, naoružani i vojno neraspoređeni.

kao npr. na području Višegrada, Go-ražda i Tešnja.⁶⁵

Nisu sve muslimanske vojne jedinice Zelenog kadra bile objedinjene u X po-sadnom domobranskom zdruhu Bosan-skih planinaca pod zapovjedništvom pukovnika Nešada Topčića, iako ih se najveći broj nalazio u njoj, već je više njih bilo samostalno, često bez međusobnih veza pripajanih drugim domobranskim pukovnijama-zdrugovima, naročito po mjestima u gornjem slivu rijeke Bosne. Osnivanje i razvoj samosvojnih musli-manskih vojnih jedinica Zelenog kadra odvijalo se u uslovima teških međusob-nih borbi raznih vojnih formacija na ši-rem Tuzlanskom području. Prikaz toga stanja može da se sagleda iz opširnog

izvještaja Velikog župana dr. Kadića od 2. februara 1944. o stanju i opštim prili-kama na području Velike župe Usora i Soli krajem 1943. i početkom 1944..⁶⁶ U njemu se, između ostalog, iznosi da, u svakodnevnom i istovremeno u više mjesta, borbama hrvatskih vojnih snaga (ustaša, domobrana i oružnika) uče-stvuju i muslimanski vojni odredi Zele-nog kadra. Uz to, tu se navode ogorčene borbe Zelenog kadra sa partizanima to-kom januara 1944. po mjestima na širem Tuzlanskom području: Lukavici, Zloselu, Gračanici, Seljublju, Kalesiji, Živinicama, u bližoj okolini Tuzle i u drugim manjim mjestima.

Muslimani u sjeveroistočnoj Bosni, kao uostalom i u cijeloj Bosni i Herce-

65 VA, NDH, k. 202, f. 6, dok. 51. Predmet: Kotarska ovlast Tešanj dostavlja iz Tešnja 04. 03. 1944. izvješće I lovačkom zdruhu u Doboju, o Raduškoj miliciji tzv. Zelenom kadru. "Na području ove kotarske oblasti, južno od Tešnja, u sektoru sela ŠIJE i planine RADUŠA, postoji veći broj naoružanih ljudi, naoružani sa puškama, koji pod opće poznatim imenom RADUŠKA MILICIJA krstare po okolnim selima, štiteći narod od pljačkaša.

U stvarnosti ti naoružani ljudi su t.zv. zeleni kadar. Sastoji se od domaćih ljudi, koji su došli iz svojih redovnih postrojbi, bilo s naslova zdravstvenog dopusta, bilo uopće dopusta, bilo da su iz svojih postrojbi samovoljno pobjegli, te se sklonili u označeno područje, da izbjegnju služenju u redovnim oružanim postrojbama. Ima među ovim i osoba iz drugih kotareva. Svi oni žive među tamošnjim pučanstvom, ono ih hrani, od redovnih vlasti se sklanjaju radi toga što su to lica, koja izbjegavaju redovnu oružanu službu u redovnim domobranskim postrojbama. Što više pripadnici ovog zel-enog kadra promiču primoravaju u druga za oružje sposobna lica, da stupe u njihove redove. (...) Napominje se, da se tu radi isključivo o muslimanskom življu. Priznati se mora, da su pripadnici ove Raduške milicije učinili i čine velike usluge narodu, s kojim i od koga žive. Dotična ih milicija brani od četničkih pljačkaša i drugih neogovornih elemenata. (...) U slučaju nadiranja partizanskih odreda, ova milicija ne prima borbe, već se sklanja time, da puške sakriva, a sami pripadnici izvrše neku vrstu kamuflaže i maskiranja, koja poprma vrlo duhovite oblike. (...) Ova navodna milicija nema nikakove veze sa zapovjedništvom Domno-bojne u Tesliću niti zapovjedništvom 4 sati Domno-bojne u Tešnju, niti taktičke niti bilo koje." Preporučuje se da se ova milicija stavi pod nadzor redovne hrvatske oblasti i organizacije, ali pažljivo i suptilnim sredstvima, "jer bi se lako moglo dogoditi, da se veliki dio ovih priključi partizanima."

66 VA, NDH, k. 195, f. 11a, dok. 12. Predmet: Izvješće Velikog župana Dr. Kadića iz Tuzle 02. 02. 1944. o opštim prilikama na području Velike župe Usora i Soli-Ministru, vitez u ing. Ivici Frkoviću, Glavaru Građanske uprave za iztočnu i zapadnu Bosnu u Sarajevu. "U krugu samobrane (tj. u području Velike župe Usora i Soli – prim. G.M.) došlo je do formiranja postrojbi Bosanskih planinaca zv. Zeleni kadar, u koje postrojbe su ušli Hr-vatski islamske vjeroispoviesti, kojima od strane Srba prieti temeljito izstrbljenje sa ovoga područja. Te postrojbe vode uspješno borbu sa manjim partizanskim skupinama, dok nisu u stanju voditi ofanzivnu borbu protivu par-tizanskih bandi, koje su naročito jake u Šejkovićima, Jelici planini i Majevici planini. Taj pokret u muslimanskim redovima izazvao je kod partizana veliku mržnju i oni otvoreno priete muslimanskim naseljima, u kojima djeluju postrojbe Zelenog kadra. Zaista ta mržnja privodi se u djelo po partizanima, gdje im se god ukaže prilika, jer su do sada mnoge kuće tih pripadnika po partizanskim bandama zapaljene, a imovina opljačkana. Jedan veliki ne-dostatak kod tih postrojbi Zelenog kadra je slabo naoružanje i nedostatak streljiva, što bi se sve moglo odkloniti, kada bi hrvatske vojne vlasti pokazivale više volje i razumijevanja za ovu samoobranu našega življa ovoga kraja."

govini, od jeseni 1943. na dalje, nerado i rijetko su pristupali ustašama, dolazeći do saznanja i smatrajući ih ekskluzivno i izrazito hrvatskim katoličkim vojnim formacijama; oni su više voljeli da stupaju, kako u jedinice Zelenog kadra tako i u sastav 13. SS “Handžar” divizije. Veće vojne muslimanske jedinice Zelenog kadra, formalno organizovane u X. posadni domobranski zdruk “Bosanski planinci”, pored prvenstvene samozaštite muslimanskih mjesta i sela, korišćene su, po potrebama i zahtjevima, uglavnom njemačkih vojnih snaga, za zaštite kao straže na prugama, mostovima, skladištima i sl.

Veliki župan Velike župe Usora i Soli dr. Bahrija Kadić iznosi 3. januara 1944, da su predstavnici Tuzlanskih muslimana uputili Predsjedniku Vlade NDH Predstavku,⁶⁷ u kojoj tvrdi, da još od osnivanja NDH postoje nepovjerenja i razmirice među Hrvatima–katolicima i muslimanima.

Veliki župan A. Ferizbegović uputio je, 26. aprila 1944,⁶⁸ potpredsjedniku Vlade NDH Džaferbegu Kulenoviću, izvješće o svom pregledu stanja u kotarevima:

Gračanica, Doboj, Teslić, Tešanj i Maglaj od 15-21. aprila 1944. U njemu, pored ostalog, ističe opštu potrebu zbrinjavanja izbjeglica u svim ovim kotarevima, u kojima postoji zadovoljavajuća saradnja stanovništva sa vlastima NDH, ali u kotaru Teslić “*jedino jedna manja grupa odmetnika i Zelenog kadra pomućuje tu suradnju, ali su poduzete mjere da se isti pohvataju i likvidiraju.*”

Iz očajnog stanja muslimana u pojedinim mjestima u istočnoj Bosni (Goraždu, Rogatici), koja su bila slabo ili nikako štićena od raznih pogibeljnih opasnosti, nametale i iziskivale su nužne potrebe za stvaranjem samozaštitnih muslimanskih vojnih snaga u obliku muslimanskih milicija ili Zelenog kadra.⁶⁹ Radi zaštite od četničkih nedjela i nasilja nad muslimanskim življem, osnovana je Muslimanska milicija pod zapovjedništvom natporučnika Čengića na području Goražda polovinom 1944,⁷⁰ a koja je imala sve odlike samosvojnih muslimanskih vojnih snaga Zelenog kadra.

Skoro od samog stvaranja, od sredine 1943. pa do proljeća 1945, muslimanske

67 VA, NDH, k. 195, f. 11a, dok. 1. Predmet: Dopis Velike župe Usora i Soli – Glavaru Građanske uprave za velike župe Vrhbosna, Usora i Soli, Laštva i Glaž u Sarajevu, tajni br. 5/44, od 03. 01. 1944. “*Nakon pada Tuzle (pod vlast partizana 2. 10. 1943. prim. G.M.) ove razmirice i nepovjerenja povećali su se među katolicima i muslimanima. Pojedini neogovorni elementi nastoje prikazati bilo Hrvate-muslimane bilo Hrvate-katolike u nezgodnom svjetlu sa upadom partizana u Tuzlu. Posebno ti elementi nastoje označiti muslimansko pučanstvo kao krivca za taj događaj. U vezi sa tim došlo je do jednog diela rimokatoličkog pučanstva – predvodjenog od ljudi, koji nisu iz ovih krajeva, niti su im ovdašnje prilike poznate – do stvaranja odvojenog grupisanja i obtuživanja muslimana državnih službenika, te poduzimanja mjera u Zagrebu, da se muslimani nadstojnici ureda i drugi službenici muslimani uklone, a na njihova mjesta postave katolici.*”

68 VA, NDH, k. 195, f. 11a, dok. 20. Predmet: Izvješće Velikog župana A. Ferizovića iz Tuzle, 26. 04. 1944, za Viteza Dr. Džaferbega Kulenovića, Podpredsjednika Vlade NDH, o pregledu kotareva Gračanica, Doboj, Teslić, Tešanj i Maglaj, koje je uputio Glavaru građanske uprave ministru-vitezu ing. Ivici Frkoviću u Sarajevo.

69 VA, NDH, k. 153c, f. 5, dok. 2. Predmet: Dojava pouzdanika Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost iz Goražda od 13. 10. 1944.

70 VA, NDH, k. 153c, f. 2, dok. 4. Predmet: Dojava pouzdanika Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost “*Rad Čengićeve milicije na području Goražda*”, od 19. 06. 1944.

vojne jedinice Zelenog kadra nalazile su se pod stalnim političkim pritiscima i vojnim sukobima. Njima većinom nisu bile naklonjene vodeće političke opcije, kako na nivou cijele NDH, odnosno Bosne i Hercegovine, tako ni na lokalnom području sjeveroistočne Bosne, na kojem su bile prisutne šire političke tendencije, a sve su imale svoje vojne snage kao najpouzdanija sredstva za ostvarenje političkih ciljeva.

Veoma veliki odjek među muslimanskim življem u cijeloj Bosni i Hercegovini, pa i u sjeveroistočnoj Bosni, imao je *Memorandum*,⁷¹ o sastanku 15 vodećih predstavnika muslimana u Sarajevu sa dr. Nikolom Mandićem, predsjednikom Vlade NDH i najvišim predstavnicima vlasti NDH u Sarajevu 28-29. 04. 1944. U njemu je analitički, u 18 tačaka, razmotren i istaknut težak položaj i neravnopravnost muslimana sa katolicima u NDH, kao i nepravde nanesene muslimanima u mnogim mjestima Bosne i Hercegovine. Sa tog sastanka muslimani su uputili N. Mandiću više predstavi sa zahtjevima da se poradi na ispravljanju neravnopravnosti i nepravdi nanošenih od strane vojnih i civilnih vlasti muslimanima u NDH.⁷² Kako se stanje muslimana u Bosni i Hercegovini, razmatrano na tom sastanku, ni poslije odlaska N. Mandića iz Sarajeva, nije popravljalo,

nepovjerenje muslimana prema stanju i režimu NDH se pojačavalo.⁷³ “Memorandum’ ujedinenih muslimanskih pravaka u Sarajevu, predan predsjedniku vlade dr. N. Mandiću, i kasnije u obliku letka raširen po cijeloj Bosni, nije mogao ostati bez svojih štetnih posljedica u širokom sloju muslimana pa je to najbolji dokaz, da on nije smio biti raznesen do u zadnju seosku kolibu i da oni koji su ga predali muslimanskoj javnosti, nisu bili dalekovidni. Danas muslimanska javnost u svakom potezu državne vlasti vidi odmah zapostavljanje muslimanskih probitaka, a svi protudržavni javni radnici takovo shvaćanje namjerno potenciraju.” U tekstu se dalje navodi više konkretnih slučajeva nepostavljanja predviđenih muslimana na visoka i odgovorna mjesta u vlasti NDH. “Ljudi iz okoline ‘memoranduma’ niti u jednom slučaju nisu naglasili, da možda državna vlast imade svojih opravdanih razloga za postupak kod ovih slučajeva, nego mirno gledaju, kako se sve to tumači, uslied objavljivanja njihovog memoranduma, samo i jedino zapostavljanjem muslimana u državnoj upravi.”

Partizanske jedinice III bosanskog korpusa NOV i POJ, odnosno njegove brigade, od jeseni 1943. do sredine 1944, razoružavale su dezorganizovane ostatke jedinica nekadašnje Hadžiefendićeve

71 VA, NDH, k. 86, f. 23, dok. 1. Predmet: Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, iz Sarajeva 30. 04. 1944, dostavlja MEMORANDUM o održanom sastanku na dane 28. i 29. travnja 1944. u zgradi Velike župe Vrhbosna u Sarajevu.

72 Predstavke predstavnika muslimana iz Sarajeva, koje su upućivane N. Mandiću, predsjedniku Vlade NDH, putem letaka, širene su među muslimanskim življem Bosne i Hercegovine tokom 1944.

73 VA, NDH, k. 153c, f. 4, dok. 54. Predmet: Iz Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost izvještavaju da im pouzdanik iz Sarajeva javlja 11. oktobra 1944., o posljedicama Memoranduma predanog predsjedniku Vlade NDH dr. N. Mandiću u Sarajevu.

muslimanske legije, primajući ih u svoje “muslimanske” NOU brigade. Tako se 1. majevička brigada NOVJ u svojoj naredbi od 13. oktobra 1943, kako to ističe Edin Šaković u svom članku,⁷⁴ izjasnila: “Naš stav mora biti jasan i određen. Ne smije postojati nikakvih oružanih formacija pored N.O.V. i P.O.J.” Neki pripadnici nekadašnje i rasute Hadžiefendićeve muslimanske legije, koji nisu htjeli stupiti u partizanske vojne jedinice ili su iz njih prisilno mobilisani, bježali su i stupali u mjesne muslimanske samosvojne samozastitne vojne jedinice Zelenog kadra.

Partizani su na području Višegrada u novembru 1943. zarobili Hafiz Muhameda Pandžu, istaknutog muslimanskog vjerskog prvaka u više muslimanskih vjerskih udruženja u Sarajevu.⁷⁵ Partizani su pokušali da Pandžu iskoriste za pridobijanje muslimanskog življa i muslimanskih milicija, među kojima i jedinica Zelenog kadra u istočnoj i sjeveroistočnoj

Bosni za podršku NOP-u Jugoslavije i pristupanje jedinicama NOV i POJ. Pandža se na saslušanju u njihovoj komandi (moguće i pod prinudom i u strahu za sopstvenu bezbjednost), izjasnio za političke ciljeve NOP-a Jugoslavije i njihove vojne jedinice NOV i POJ. On je tada, čak, uputio proglas Muslimanima Kalesije, Prnjavora, Vukovija, Jeginova Luga, kao i “bratu Nešadu Topčiću”,⁷⁶ pozivajući ih da napuste saradnju sa njemačkim okupatorom i njegovim pomagačima, tražeći njihovu saradnju sa NOP Jugoslavije i stupanje u jedinice NOV i POJ. Pandžin proglas imao je izvjesnog utjecaja među bosansko-hercegovačkim muslimanima,⁷⁷ sve dok nije prebjegao pod zaštitu vlasti NDH.⁷⁸

Partizanske vojne snage su prema muslimanskim vojnim jedinicama Zelenog kadra, već u početku njihovog stvaranja, zauzimale odbojan i neprijateljski stav, što su željeli da iskoriste četnici u Zvor-

74 Edin Šaković, *Prilozi životopisu Ibrahima Pjanića (u povodu 35. obljetnice smrti)*, Gračanički glasnik, br. 34, novembar 2012, str. 69. On je naredbu 1. Majevičke brigade NOVJ preuzeo iz Zbornika NOR-a, tom IV, knj. 18, dok. 61.

75 VA, NOVJ, k. 407, f. 5, dok. 9. Akt: Izvještaj Političkog komesara XXVII NOU divizije – Političkom komesaru III korpusa NOVJ, od 12. 11. 1943. “Naš stav prema njemu bio je ranije negativan, jer je on na čelu one političke struje muslimanske reakcije, koja se oslanjala na Nijemce, naročito po pitanju stvaranja zasebne bosanske uprave pod isključivom zaštitom njemačke vojne sile. On je stvarao uporišta na terenu i sprovodio organizovan rad u cilju stvaranja muslimanskih samostalnih formacija, koje se ne bi vezivale sa ustašama, ali ne bi ni prekidale prijateljski stav prema Nijemcima. On je svojevremeno bio zagovarač stvaranja SS-divizije kao isključivo muslimanske vojne formacije. (...) On je vrlo uticajan muslimanski prvak, naročito zbog toga što je istaknuti vjerski funkcioner. Njegova ličnost mogla bi se dobro iskoristiti u cilju što bržeg privođenja Muslimana na pozicije naše borbe.”

76 VA, NOVJ, k. 1111, f. 4, dok. 9. Predmet: Izvještaj Štaba XXVII NOU divizije o saslušanju Pandže Muhameda–Hafiza, člana Ulema Medžlisa i Vaiza Gazi Husrefbegove džamije u Sarajevu OD 11.11.1943. i, Pandžin proglas “BRAĆI MUSLIMANIMA KALESIJE, PRNJAVORA, VUKOVIJA, JECINOVA LUGA I BRATU NEŠADU TOPČIČU”

77 VA, NDH, k. 153b, f. 6, dok. 24. Akt: Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost javlja iz Sarajeva, br. 900, od 08. 02. 1944, da slabi rad “Mladomuslimana” posle predaje partizanima Muhameda Pandže i njegovog proglasa, upućenog muslimanima u istočnoj Bosni.

78 Hafiz Muhamed Pandža se krajem 1944. izbavio iz partizanskog zarobljeništva i prešao pod zaštitu vlasti NDH.

ničkom području, nudeći im saradnju u zajedničkim borbama protiv partizana. Takva četnička nastojanja, da se sporazumiju sa zelenokadrovcima za zajedničke akcije protiv partizanskih snaga u sjeveroistočnoj Bosni, izazivala su pažnju objavlještajnih službi NDH, koje prate takva četnička nastojanja na prostoru Zvornika.⁷⁹ Takvi podaci, stizali su i iz Velike župe Usora i Soli,⁸⁰ o pregovorima predstavnika Zelenog kadra sa Majevičkim četnicima početkom marta 1944, ali i dopukovnika Nešada Topčića, zapovjednika nad 7.000 zelenokadrovaca, koji je, polovinom 1944,⁸¹ pregovarao i sarađivao kako sa četnicima tako i sa partizanima. Saradnje jedinica Zelenog kadra sa četnicima bilo je i u Bosanskom Šamcu i u Orašju u ljeto 1944, na šta su se žale i vlasti NDH.⁸²

Svo vrijeme stvaranja i postojanja Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni, tj. od kraja 1943. do proljeća 1945, ru-

kovodstva partizanskih vojnih jedinica vodila su pregovore i nastojala su da privuku jedinice i pripadnike Zelenog kadra i da ih uvrste u svoje vojne redove. Kako često vojne muslimanske jedinice nisu pristajale da se priključe partizanskim vojnim snagama, to su komande većih vojnih jedinica NOV i POJ na Tuzlanskom području, tokom 1944. i početkom 1945, često zahtijevale od podčinjenih vojnih jedinica da se odlučno obračunaju sa vojnim jedinicama Zelenog kadra, kao vojno-političkom snagom sa znatnim uticajem među muslimanskim življem, da nebi sprečavali i kvarili njihove političke namjere. Tako je Štab III bosanskog korpusa NOV I POJ naredio 21. 02. 1944. XVI NOV diviziji:⁸³ *“Orjentišite vaše snage na sector Koraj-Čelić-Brčko u cilju razbijanja četnika i Zelenog kadra”, dok mu je XVI NOV divizija 27. 02. 1944. javila: “U toku dvodnevni borbe na sektoru Čelić-Brčko ubili smo 205*

79 VA, NDH, k. 153b, f. 7, dok. 8. Predmet: Podaci Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost, od 14. 03. 1944, o nastojanju četnika na području Zvornika da uspostave saradnju sa Zelenim kadrom N. Topčića u borbi protiv partizana. *“Profesor NEŠAD TOPČIĆ okupio je do sada oko 5.000 ljudi, dobro naoružanih /puškama/, koji su prije bili prebjegli u “Zeleni kadar”. Medjutim, svima ovima partizani su popalili kuće u dolini Spreče. Poslije toga nastao je još veći jaz između pripadnika Nešada Topčića i partizana, te su sada ovi sasma prešli na stranu Niemaca.”*

80 VA, NDH, k. 195, f. 11a, dom. 18. Predmet: Zapisnik o izjavi Alije Muratbegovića, v.d. zapovjednika 1. sata 1. jurišne bojne Domno pukovnije Bosanskih planinaca, od 08. 03. 1944. u Brčkom.

81 VA, NDH, k. 153c, f. 3, dok. 59. Predmet: Dojava pouzdanika Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost, iz Doboja od 29.08.1944, u kome javlja: *“NEŠET TOPČIĆ, dopukovnik i zapovjednik “zelenog kadra” na području Tuzle imade sada pod oružjem oko 7.000 ljudi.*

Surađuje s partizanima i četnicima, dok hrvatsku vlast i domobranstvo, koje ga uzdržava i naoružava nastoji i želi izigrati. Nosi šubaru kao srbsko obilježje. Pripadnici ovog “zelenog kadra” više pristaju uz hrvatsku državnu vlast. U području Tuzle nalazi se oko 11.000 četnika, koji su vrlo dobro naoružani.”

82 VA, NDH, k. 153c, f. 3, dok. 19. Predmet: Pouzdanik iz Orašja na/S dojavljuje 04. 08. 1944. Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost o prijateljskim odnosima i saradnji Bosanskih planinaca sa četnicima u Bosanskom Šamcu i Orašju na Savi. *“Zelenokadrovci” zabranjuju ustašama boravak u navedenim mjestima, jer da su oni “Zelenokadrovci” jedini gospodari ovdje, pa da ustaše moraju dotična mjesta napustiti. U zadnjih nekoliko dana prijavilo se u “Zeleni kadar” dosta vojnih bjegunaca, većinom pripadnika SS postrojbi i Hrvatskog Domobranstva, koji su odbjegli od svojih jedinica i stavili se pod zaštitu “Bosanskih planinaca”. (...)”*

83 VA, NDH, k. 951-a, f. 3, dok. 17/14, 23. Predmet: Naređenje od 21. 02. 1944. III bosanskog korpusa NOV i POJ – XVI NOV diviziji, da na sektoru Koraj-Čelić-Brčko razbije četnike i Zeleni kadar i, izvještaj XVI NOV divizije od 27. 02. 1944. o dvodnevnoj borbi sa zelenokadrovcima na sektoru Čelić-Brčko.

zelenokadrovaca. Čelić i Ratković uglavnom popaljeni.”

Od kasne jeseni 1944. do ranog proljeća 1945, muslimanske vojne jedinice Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni morale su se, često iz taktičkih razloga, da prilagođavaju/podešavaju svoja ponašanja i akcije. Pod pritiskom jedinica NOV i POJ i jedinica Crvene armije, koje su zauzele Beograd oktobra 1944, iz Srbije je bila prinuđena da pređe i da se stacionira u sjeveroistočnoj Bosni glavnina četničkih jedinica pod vođstvom đenerala Dragoljuba-Draže Mihailovića u grupi od oko 10.000 ljudi.⁸⁴ Pored njih, uz prisutne, dosta rijetke, jedinice NOV i POJ (jer ih se većina nalazila u Srbiji i na Sremskom frontu), a uz pojačano prisustvo njemačke vojne sile u odstupanju iz Grčke prema Njemačkoj, kao i značajne vojne snage NDH – ustaša, domobrana i oružnika/žandarma, muslimanske vojne snage Zelenog kadra, raštrkane u manjim jedinicama po mnogim mjestima ovog područja, morale su, većinom, da se služe pregovorima o uspostavljanju voj-

nih primirja i djelimičnim saradnjama sa svim tim vojnim snagama. Vojne vlasti NDH, prvenstveno ustaške, budno su pratile sve takve aktivnosti jedinica Zelenog kadra, u koje nisu imale povjerenja.⁸⁵

ZELENI KADAR U KONAČNICI DRUGOG SVJETSKOG RATA

Do kasnog ljeta 1944. muslimanske vojne snage Zelenog kadra dostigle su svoju optimalnu brojnost od oko 10-12.000 ljudi, od kojih je samo u X posadnom domobranskom zdruhu “Bosanski planinci” bilo više od 6.000 boraca.⁸⁶ Od tada počinje opadanje i sunovrat broja pripadnika Zelenog kadra, koji se neće zaustaviti do kraja Drugog svjetskog rata u maju 1945.

U svojim nastojanjima za prodor u Srbiju i njeno oslobođenje u sadejstvu sa jedinicama Crvene armije, glavnina jedinica NOV i POJ prodirala je preko sjeveroistočne Bosne, sukobljavajući se i sa nekim jedinicama Zelenog kadra. Komande brigada NOV i POJ nemilosrdno su se obračunavale sa jedinicama Zele-

84 O tome više vidi: Azem Kožar, Četnička grupacija Draže Mihailovića i pokušaj zauzimanja Tuzle, u: *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji, knjiga 3*, Tuzla, 1987, str. 1087-1106.

85 VA, NDH, k. 153c, f. 5, dok. 42. Predmet: Dostava pouzdanika Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost iz Tuzle, od 10. 11. 1944. “Zeleni Kadar” ili vojska “Bosanskih planinaca”, sada u sastavu naših oružanih snaga kao X. posadni zdruh, bio je od njegovog začetnika Nešeta Topčića zamišljen kao neka pučka vojska sa svrhom odbrane muslimanskog živalja kako od četnika tako i od partizana. Bio je to pokret na široko zamišljen i podpomognut po Njemcima, koji bi imao okupiti sve muslimanske snage bar u istočnoj Bosni. To okupljanje muslimanskih snaga očituje se u Brčkom i okolici prelazom udruženja “Mladih Muslimana” u sastav “Zelenog Kadra” samostalno a u Brčkom i okolici stapaju se, radi dobivanja oružja, u pokret Nešeta Topčića. Ovdje su i članice ženske loze “Mladih Muslimana” ovih dana obukle na sebe domobranske odore /kojima je “Zeleni Kadar” obskrbljen od našeg ministarstva O.S./ sa jednim vrhovničkim znakom na kapi mjesecom i zvjezdom.

Teško i još ne riješeno pitanje “Zelenog Kadra” je primanje raznih odbjeglih vojnika iz naših bilo iz njemačkih oružanih snaga. ..., navodeći pri tome imena vojnih bjegunaca-muslimana. “Primanjem ovakvih ljudi u svoje redove izlaže se zapovjedništvo “Zelenog kadra” opasnosti da podpuno izgubi vlast i pregled svojih pojedinih djelova, te na taj način postane oruđe kojim se služi neprijatelj u svoje svrhe”. Naznačeni su i primjeri saradnje Zelenog kadra sa partizanima u napadu na ustaše.

86 VA, NDH, k. 153d, f. 6, dok. 44. Predmet: Izvještaji MUP NDH o stanju raznih vojnih snaga u istočnoj Bosni i Sremu, među kojima i o stanju u Zelenom kadru, (nedatirani) iz jeseni 1944.

nog kadra, što je, ujedno, predstavljalo i početak njihovog razbijanja i daljeg osipanja.⁸⁷

Kada su Tuzlu, kao središte Velike župe Usora i Soli, 17. septembra 1944. zauzele jedinice NOV i POJ, nastala je među muslimanskim stanovništvom ovog područja slutnja o sasvim izvjesnom završetku Drugog svjetskog rata, u kojem će ratni gubitnici biti Treći Rajh i njegovi saveznici, među kojima i NDH i njene vojne snage. Ipak, u ustaškim izvješćima o političkim prilikama u Bosni i Hercegovini, kao što je izvješće od 20. septembra 1944,⁸⁸ iznosi se optimistička slika za budućnost Bosne i Hercegovine u NDH uz koju, navodno, čvrsto stoji muslimanski živalj, ali uz određene opservacije: *“Osim ovako raspoložene velike većine muslimanskog pučanstva, postoji izvjestna grupa intelektualaca, koji vode tzv. “muslimansku politiku”, te koji nijesu zadovoljni sadašnjim stanjem u državi i položajem muslimana u njoj. Protudržavna djelatnost – uglavnom u smjeru autonomije Bosne i Hercegovine – svedena je u zadnje vrijeme na manji oblik, ali je još uvijek dovoljno jaka, da svojim djelovanjem šteti probitcima N.D.H.”*. Radi toga se predlaže: *“Naročitu pažnju trebalo bi posvetiti pitanju privlačenju muslimanskog svijeta ustaškom pokretu, čime bi se ujedno onemogućio svaki*

pokušaj neprijateljske promidžbe, a napose one koja nastoji nagovoriti muslimane na rad oko stvaranja autonomije Bosne i Hercegovine, Da bi se ovo postiglo, bilo bi neophodno potrebno postaviti za predstavnike ustaškog pokreta što više povjerljivih i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj odanih muslimana. Tako bi se uklonio jedan od glavnih prigovora, zbog čega danas muslimani ne suradjuju u Ustaškom pokretu. Po Bosni i Hercegovini šire se glasine, da se na položajima ustaških dužnostnika nalaze sami katolici, a da je broj muslimana gotovo neznatan.”

Najviše vlasti u NDH – vojne i civilne, zadržavale su za cijelo vrijeme postojanja muslimanskih vojnih snaga Zelenog kadra prema njima sumnju i oprez, što se sagledava iz izvješća Kotarske oblasti Brčko od 25. septembra 1944,⁸⁹ u kome se, između ostalog, tvrdi: *“ 2. Raspoloženje muslimana je dvosmisleno. Oni su neodlučni i ne znaju na koju bi se stranu okrenuli. To se vidi iz toga što su osnovali Zeleni kadar u koji je stupila ogromna većina muslimana sposobnih za borbu. Nose oznaku vjerskog obilježja polumjesec i zvijezdu, znači vjerski neutralni znak kako se nebi zamjerili niti srbskim niti hrvatskim težnjama. (...)*

Zeleni kadar prima u svoje redove bjegunce muslimane iz svih vrsta naših oružanih snaga, te i ako je priznat od

87 VA, NOVJ, k. 408, f. 2, dok. 7. Predmet: Naredba III bosanskog korpusa NOV i POJ – XIX birčanskoj brigadi da, zajedno sa XVII majevičkom brigadom, na rijeci Spreči razbije četnike i zeleno-kadrovce, od 31. 08. 1944.

88 VA, NDH, k. 153c, f. 4, dok. 14. Predmet: Akt “Političke prilike u Bosni i Hercegovini” Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost od 20. 09. 1944, u kome prenosi poglede svoga pouzdanika iz Zagreba.

89 VA, NDH, k. 178, f. 3, dok. 23. Predmet: Izvješće Kotarske oblasti Brčko “Opći politički pregled stanja u državi” – Županijskoj redarstvenoj oblasti Brod na Savi, od 25. 09. 1944.

MNO. F.N.S.
AGENCIJA ZA JAVNI RED I SIGURNOST
Br. Red. 153 / 1
K. 153 / 1

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA - MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA
GLAVNO RAVNATELJSTVO ZA JAVNI RED I SIGURNOST
ODJEL D. - ODSJEK II.

Broj: V. T. 11676/44.

Predmet: Predstavnici bos. planinaca /Topčić/
vršili pregovore sa partizanima.-

M. M. M.

Iz Tuzle primili smo slijedeće bezopasno izvješće:

"Prema pouzdanim podacima stiglih ovoga časa predstavnici bosanskih planinaca, po nalogu zapovjednika Topčića, vršili su u selu Prnjavor, sektor Medjaš, 15 km. jugozapadno od Tuzle, pregovore sa partizanima. Pregovarač u ime 10. posadnog sdruga bio je zapovjednik 1. bojne ovog sdruga Hasan Begić. U ime partizana pregovarač je jedan politički komesar sa konspirativnim imenom "Crni Majo". U sektorima gdje djeluje "zeleni kadar" i partizani a gdje nema kontrole ustaša i Njemaca neće doći do borbe jednih i drugih. Na pregovorima su dalje partizani tražili da ih se propusti kroz linije "zelenog kadra" da navale na četničke sektore Požarnicu i Dubicu". -

Zagreb, dne 4. rujna 1944.
Dostavljeni:
1. Ministarstvu unutarnjih poslova.-

VA, NDH, k. 153b, f. 4, dok. 14. Predmet Telegram iz Tuzle za Glavno ravnateljstvo za javni red i mir, Pregovori zelenokadrovaca s partizanima

strane Minorsa (Ministarstva oružanih snaga – prim. G.M.) kao postrojba oružanih snaga oni se uopće neće da pridržavaju propisa ministarstva u pogledu primanja pojedinih prebjega iz pojedinih postrojbi. Ovo bi se moglo nazvati azil odnosno utočište kukavica izdajica, a nikako pukovnija Bos. Planinaca kako je dobila naziv. U nedavnom razgovoru sa zapovjednikom Zelenog kadra g. Topčićem u prisutnosti Velikog župana iz Tuzle g. Ferizbegovića rekao je Topčić ovo: “dolazila mi je neka komisija s pismenim nalogom Ministarstva oružanih snaga da im ustupim izvjestan broj ljudi za hrvatsko oružništvo, odgovorio sam da im nedam niti jednog jedinog čovjeka, kad su me pitali zašto pa tu postoji pismeni nalog ja sam odgovorio da ja te naloge ne poštivam”. To su riječi g. Topčića koje donekle potvrđuju gornju tvrdnju o radu Zelenog kadra. (...) Proizlazi iz izloženog rada Zelenog kadra i njihovih krilatica “Svi muslimani na okup” da su zaista autonomisti.” Najviše vlasti NDH, u prvom redu vojne, duže vrijeme namjeravale su i pripremale obračun sa Nešadom Topčićem i, na kraju, u tome uspjele da mu “slome kola”, nepravedno ga optuživši za mnogo što šta, za što objektivno,

i ne samo on, nije bio kriv, kao da je on za to bio predodređen, tj. “dužan taksirati”.

Za zauzimanje Tuzle od strane partizanskih jedinica 17. septembra 1944, ustaške vojne snage optužile su pripadnike Zelenog kadra i njihovog zapovjednika X posadnog zdruga “Bosanskih planinaca” pukovnika Nešada Topčića. Bio je to uvod u konačan obračun vojnih vlasti NDH sa Topčićem. U izvještaju zamjenika zapovjednika XII stajališta ustaškog zdruga, ustaškog bojnika D. Vudyja od 5. oktobra 1944,⁹⁰ o “padu Tuzle u ruke partizana”, između ostalog, navodi se, da su prije pada Tuzle vođeni neuspješni pregovori sa partizanima, pri čemu je iznio teške optužbe o Nešadu Topčiću.

Poslije oslobođenja Beograda i istočnog Srema, krajem oktobra i početkom novembra 1944, formiran je tzv. Sremski front, kao odlučna odbrana njemačkih i vojnih snaga NDH daljem oslobođenju okupiranih sjevernih krajeva Jugoslavije, koji je potrajao do početka 1945. Stvaranjem Sremskog fronta, Brčko i njegov most na Savi dobijaju strateški značaj u njegovoj pozadini za dopunu njemačkih i vojnih snaga NDH i njihovo materijalno snabdijevanje, pa su

90 VA, NDH, k. 153, f. 4a, dok. 39. Predmet: Akt “Tuzla i izvještaj o padu Tuzle” za Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, Zagreb, od 05. 10. 1944. Napominjem da su se svi pregovori vodili u prisustvu zapovjednika Zelenog kadra N. Topčića koji je zajedno sa četnicima i partizanima suradjivao od prvoga dana, pa do samoga napadaja, te da samo krivica uglavnom leži na Bosanskim Planincima i njihovim ljudima, koji su uvijek i svagdje bili protivnici ove države i ustaškog pokreta. Zapovjednik Bosanskih Planinaca djelovao je preko “čaršije” na sve predstavnike vlasti u Tuzli pa je i poslije pada Tuzle kod Niemaca bacio svu krivnju pada Tuzle na Ustaško Zapovjedništvo. Uglavnom jedan veći dio Bosanskih Planinaca prešao je na stranu partizana, dok je sam zapovjednik dan prije borbe pobjegao u Brčko odjeven u odori domobranskog pukovnika, Dan prije napadaja imali su Bosanski Planinci 200 ljudi na položaju, a u oči borbe ostalo je 30 ljudi izdajnika, koji su se razbjegli. Nije riedak slučaj da ti Planinci pojedine Ustaše razoružavaju, čak i ubijaju. U zadnje vrijeme predano je preko njih partizanima 6 Ustaša i nekoliko SS vojnika.”

odlučno i uporno branjeni sve do aprila 1945.

Poslije pada Tuzle u partizanske ruke 1944, a po prispieću u Brčko, u kome su se, pored njemačkih, našle mnogobrojne ustaške snage, a sa naglim osipanjem brojnosti svojih zelenokadrovaca, oslabio je položaj i autoritet pukovnika Nešada Topčića, koji je prethodno bio objeđen/oklevetan za pregovore sa partizanima,⁹¹ što su vojna zapovjedništva NDH iskoristila da ga smijene sa komandnog mjesta Bosanskih planinaca.⁹² Za samo nekoliko dana nakon smjenjivanja, 15. decembra 1944,⁹³ na tajnovit način ubijen je profesor /pukovnik Nešad Topčić, najautoritetniji zapovjednik

najznačajnije samosvojne muslimanske vojne jedinice Zelenog kadra – X domobranskog zdruga Bosanskih planinaca.⁹⁴

O stanju u Zelenom kadru, poslije smjene njegovog zapovjednika Nešada Topčića, u jednom partizanskom izvještaju od 21. decembra 1944.⁹⁵ iznose se podaci dobijeni od zarobljenog domobrana iz Vlasenice, u kome se, između ostalog, tvrdi: *“Komanda Zelenog kadra nalazi se sada u Brčkom. Jedna grupa od 300 zelenokadrovaca napustila je Zvornik skupa sa Nemcima. Zapravo posle odlaska Nemaca i oni su krenuli za njima. Zeleni kadar je obrazovan od prilike pre dve godine. Formirao ga je bivši profesor građanske škole u Zvorniku*

91 VA, NDH, k. 153b, f. 4, dok. 14. Predmet: Telegram iz Tuzle za Glavno ravnateljstvo za javni red i mir, u Zagrebu od 04. 09. 1944, u kome se javlja o pregovorima predstavnika Zelenog kadra sa partizanima *“po nalogu zapovjednika Topčića”* i da *“U sektorima gdje djeluje ‘zeleni kadar’ i partizani a gdje nema kontrole ustaša i Niemaca neće doći do borbe jednih i drugih. Na pregovorima su dalje partizani tražili da ih se propusti kroz linije ‘zelenog kadra’ da navale na četničke sektore Požarnicu i Dubicu.”*

92 Kao što je Vojno domobransko zapovjedništvo NDH smijenilo u ljeto 1943. pukovnika Muhameda Hadžiefendića sa mjesta zapovjednika Legije, upravo kada mu je glavnina vojske Legije prešla u 13. SS diviziju, a time oslabio svoj autoritetni uticaj u njoj, što ga je, posljedično odvelo u smrt, tako je vrhovno vojno zapovjedništvo NDH smijenilo pukovnika Nešada Topčića, 12. decembra 1944, što ga je odvelo u smrt, dok je mjesto zapovjednika X posadnog zdruga Bosanskih planinaca povjereno domobranskom potpukovniku Švabu.

93 VA, NOVJ, k. 408a, f. 6a, dok. 3. Predmet: Dva izvještaja iz Orašja i Gradačca, od 14-15. 12. 1944. za III bosanski korpus, o kretanju Nešada Topčića u pratnji trojice ljudi, poslije njegove smjene sa mjesta zapovjedništva zdruga Zelenog kadra, koji je iz Brčkog kroz Orašje na putu za Zagreb prošao kroz Gradačac u Modriču. *“Medjutim prilikom dolaska u Modriču isti je bio odmah razoružan i streljan od strane Planinaca, njegova pratnja razoružana i danas je stigla u Gradačac,”* uz napomenu da je iz Brčkog stigao u Gradačac zdruk Bosanskih planinaca na proputovanju za Gračanicu kao svoje odredište. U VA, NDH, k. 178, f. 6, dok. 2. Predmet: Aktom *“Topčić Nešet, pukovnik i zapovjednik gorskog zdruga bosanskih planinaca = ubijen”*. Kotarska oblast Gradačac izvještava, 21. 12. 1944, Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, da je Nešad Topčić bio na putu od Brčkog, preko Orašja i Gradačca i stigao u Modriču *“u namjeri da putuje dalje za Brod odnosno Zagreb. Gore navedeni je u Modriču navodno po tamošnjoj posadi, koja se sastoji od četnika i planinaca, razoružan sa njegovom pratnjom. Put mu nije dalje dozvoljen, nego je povraćen u Gradačac, gdje je na putu ubijen od nepoznatih osoba, a njegova je pratnja prije otišla.”* Nešad Topčić našao se u apsurdnoj situaciji – ni tamo ni amo, po izreci *“šta ćeš tamo, kud ćeš vamo”* i završio kao pukovnik, ali i kao pokojnik. Ovdje treba napomenuti da A. Jahić, u naznačenoj knjizi, na str. 118, tvrdi, da su Nešada Topčića ubili partizani, preobučeni u domobranske uniforme, u Modričkom Lugu 15. 12. 1944, što ne korespondira sa naprijed naznačenim ali i nekim drugim izvještajima. Ipak, ubistvo, odnosno smrt Nešada Topčića ostaje još nejasna i zagonetna i, shodno tome, na nju se odnosi narodna izreka: *“Rđavoj smrti stotinu priroka.”*

94 Kao da se ispostavilo, da je Nešad Topčić *“mnogo htio, mnogo započeo”*, a u sudaru sa nepovoljnom realnošću, po mnogo čemu je bio i ostao *“čovjek sa velikom glavom, a slabim nogama.”*

95 VA, NOVJ, k. 631, f. 3, dok. 33. Predmet: Izvještaj XIV Srpskog korpusa NOVJ, Obaveštajni otek, od 21. 12. 1944. Iz ovog izvještaja vidi se, da u štabu ovoga korpusa NOVJ još nisu saznali za smrt N. Topčića.

Nešad Topčić koji je odmah po formiranju istoga dobio od Pavelića čin pukovnika. Prilikom mog nedavnog boravka u Brčkom video sam tamo Topčića, ali sam primetio da je bez čina odnosno da na uniformi sada nema znakova. Posle sam doznao da je na njegovo mesto imenovan neki Hrvat po činu p.pukovnik. Ljudstvo zelenog kadra sačinjavaju isključivo muslimani. Računa se da je ukupan broj zelenokadrovaca 10 do 15.000 ljudi a da su raspoređeni u Brčkom, Orašju i Gračanici do Čelića. Usled pomenutog smenjivanja Topčića i postavljanja Hrvata za komandanta, došlo je u redovima zelenog kadra do delimičnog rasepa. Jedni, pošto smatraju da je to čisto muslimanska vojnička formacija, traže ponovno postavljanje Topčića i protive se dolasku Hrvata na čelo organizacije. Drugi pak su protiv Topčića radi toga što je svojevremeno prekinuo i prekršio sporazum između partizana i zelenog kadra o toleranciji i nenapadanju. (Radi se o lokalnim sporazumima u sektoru Spreče). U poslednje vreme vođstvo zelenog kadra sklopilo je sporazum o nenapadanju sa četnicima. Povod ovom sporazumu bio je jedan govor Draže Mihailovića prilikom njegovog prolaska okolinom Bijeljine. Tom prilikom Mihailović je rekao da je došlo vreme da se jednom prekine sa pokoljima između četnika i muslimana. Posledica ovoga govora bila je da je veći broj nezadovoljnih zelenokadrovaca počeo prelaziti u četničke redove.”

Nakon Topčićeve smrti, preostale najznačajnije muslimanske vojne snage Zelenog kadra “Bosanskih planinaca” vješto su od vojnih vlasti NDH razdvajane i razbijane na manje grupe i komande na više međusobno udaljenih mjesta (Brčko, Gradačac, Gračanica, Odžak, Modriča, Vlasenica i druga), da bi tako oslabljene predstavljale što manju snagu za njihove eventualne otpore nastojanjima i akcijama ustaša i ostalih vojnih snaga NDH,⁹⁶ kao i njemačkih vojnih jedinica. Dok je Nešad Topčić komandovao najvećom jedinicom Zelenog kadra “10. Posadnog zdruha Bosanskih planinaca”, rijetko su se koje njene manje vojne jedinice, kao i njeni dijelovi – bojne (bataljoni), satnije (čete) i satovi (vodovi), priklanjale i ulazile u sastav ustaških (kao što je npr. Gračanička bojna Ibrahima Pjanića pristupila ustašama) i njemačkih SS jedinica, već su imale prepoznatljivu muslimansku organizacionu i rukovodeću strukturu. Posle smrti Topčića, Bosanski planinci, kao najveća vojna jedinica Zelenog kadra, od decembra 1944. do proljeća 1945, reorganizovani su više puta, praktično slabeći njenu muslimansku vojnu samosvojnost, kada neki njegovi dijelovi (bojne), najprije ulaze u sastav 3. gorskog domobranskog zdruha, a zatim u 12. ustaški zdruk, na kraju u sastav 12. ustaške divizije. Neke manje muslimanske jedinice Zelenog kadra ulaze u sastav njemačkih jedinica –13. SS divizije “Handžar” i 14. SS divizije “Kama”. Ze-

96 Sa manjom brojnošću i razdjeljene na više mjesta, samosvojne muslimanske vojne jedinice Zelenog kadra više nisu predstavljale ni sjenku nekadašnje vojne moći i prijetnje kao 10. posadni zdruk “Bosanski planinci” za vojne snage NDH, NOV i POJ i JVO (četnika), shodno izreci: “Rastaviš kola na djelove – nema kola” (Lao Ce, kineski mudrac).

leni kadar je, od kraja 1944. do proljeća 1945, sve više gubio svojstva vojnih muslimanskih formacija, jer je bio pod dominacijom brojnih i većih ustaških vojnih jedinica.

Od “pada Tuzle” u partizanske ruke, Brčko sa okolinom postaje u Tuzlanskoj oblasti od jeseni 1944. do 7. aprila 1945, čak 7 mjeseci, glavno uporište vojnih snaga – njemačkih i NDH, kojima su formalno pripadale i muslimanske vojne jedinice Zelenog kadra.

Partizanske vojne jedinice nastojale su da, tokom jeseni 1944. pa nadalje, sasvim likvidiraju jedinice Zelenog kadra na Tuzlanskom području,⁹⁷ a naredbe o tome ponavljale su se višekratno.⁹⁸ Mnogi pripadnici Zelenog kadra, grupno i pojedinačno, od septembra 1944. pa nadalje, predavali su se jedinicama NOV i POJ, a samo njihov manji dio odstupao je, u zajedništvu sa njemačkim vojnim snagama i snagama NDH, prema Brčkom i dalje prema zapadnom djelu Bosne i zapadnim granicama Jugoslavije.

Nakon partizanskog zauzeća Tuzle, stanje u gradu bilo je veoma teško pod partizanskom strahovladom, što se i iz jednog akta Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost “*Razpoloženje pučanstva u istočnoj Bosni*”, od 23. novembra 1944,⁹⁹ u kome se naročito ističe strahovanje muslimanskog življa od ponovnog preuzimanja tog grada od strane njemačkih i ustaških vojnih snaga i očekivane odmazde nad muslimanima.

Početak 1945, vojne formacije Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni bile su dosta inertne i pasivne ili kako se u partizanskom izvještaju¹⁰⁰ naglašava: “*Na teritoriji istočne Bosne (...) nalaze se poluzvanične i polu formirane neprijateljske grupe ustaša, koji ostaju uvek na svom terenu i nedaju se pokrenuti, milicije iz zelenog kadra /t.zv. bosanski planinci/. Ove grupe, osim nekih izuzetaka su vrlo slabog borbenog morala. Vrlo retko, ili nikako ne vode borbu protiv nas. Sklonili su se u te jedinice većinom samo zato da ih okupator ne bi mobilisao u druge svoje borbene formacije i odvojio od kuće. U*

97 VA, NDH, k. 1111, f. 6, dok. 16. Predmet: Zapovijest štaba XXVII udarne divizije NOVJ od 24. 09. 1944. za likvidaciju 13. SS divizije, četnika i zelenog kadra. “*Zadatak naše divizije je likvidacija zelenog kadra, legije i četnika u Tuzlanskom bazenu, uspostavljanje i učvršćivanje narodne vlasti, popuna i sređivanje jedinica. Sa onim neprijateljskim formacijama koje ne bi htjele da uđu u naše redove, ili se čak tome oduprle oružjem, razoružati, a krivce najstrožije kazniti. Po potrebi upotrebiti i oružje.*”

98 VA, NOVJ, k. 15, f. 2, dok. 37. Predmet: Izvještaj štaba III korpusa NOVJ – Vrhovnom štabu NOV i POJ, od 05. 10. 1944. (objavljeno i u: Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 30, dok. 20) o borbama u istočnoj Bosni, stanju 13. i 14. SS divizije, “Zelenog kadra” i četnika. “*Zeleni kadar razvijanjem ofanzive naših snaga u zemlji, konkretno u Istočnoj Bosni, prema rijeci Savi, za padom Banja Luke, Tuzle i Zvornika, ulaskom Crvene Armije u našu zemlju, počinje da mijenja svoj stav u odnosu prema našoj vojsci. (...) Pred vojničkim operacijama naših jedinica, jedan procenat zelenog kadra i legije, prilazi našim redovima. Drugi predaje oružje, dok se još uvijek drže po strani pojedine grupe vojnički neorganizovane, pod uticajem muslimanske reakcije.*”; VA, NOVJ, k. 408, f. 2, dok. 16. Predmet: Naredba štaba III korpusa NOVJ – XXXVIII NOU diviziji, od 06. 10. 1944. (objavljeno i u: Zbornik NOR-a, tom IV, knj. 30, dok. 24) o potrebi razoružanja i uništenja Zelenog kadra i četnika na širem Tuzlanskom području.

99 VA, NDH, k. 153c, f. 6, dok. 4. Predmet: Akt Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost “*Razpoloženje pučanstva u istočnoj Bosni*”, od 23. novembra 1944.

100 VA, NOVJ, k. 632, f. 3, dok. 1. Predmet: Podaci XIV (srpskog) korpusa NOVJ – divizijama Korpusa o stanju, rasporedu i formacijskom sastavu neprijateljskih snaga na sektoru istočne Bosne, od 16. 01. 1945.

povoljnoj vojnoj političkoj situaciji prilaze nama čak i masovno, ali čim se situacija izmeni dezertiraju i ponekad ih okupator može mobilisati u borbi protiv nas. Oficiri-komandanti ovih grupa obično traže i održavaju veze sa nama. (...) Borbenost bez obzira na naziv ustaša, milicija ili zeleni kadar je na jednakoj visini. Ove grupe se nalaze na ovim sektorima:(...) 6. Gračanica i okolina. 14. i 25. ustaška bojna, obadve jake oko 1100 ljudi, borbeni moral slab, ali među njima ima nekoliko bandita. 4 bojna III Gorskog zdruga bosanskih planinaca, broji oko 1300 ljudi i nalazi se u Gračanici i okolini, moral na najnižem stupnju, osim u selima Sokolu i Malešićima.

7. Posavina. U Posavini ima više grupa ustaša i zelenog kadra. Po borbenom moralu možemo ih podeliti na katoličke i muslimanske. Prve su borbene i neprijateljske raspoređene prema nama. (...) Muslimanske grupe zelenog kadra na sektoru oko Gradačca broje oko 500 boraca. Moral slab, prijateljski su raspoređeni prema nama, osobito u okolini Modriča. Na sektoru Čelić-Rahić-Brčko nalazi se također muslimanski zeleni kadar, jačine

oko 1000 ljudi. Borbeni moral slab, osim ljudstva iz Čelića i Koraja. U Modriću, Gradačcu, Bos. Šamcu, Orašju i Brčkom nalaze se manje grupe ustaša krvoloka, koje teroriju civilno stanovništvo i zeleni kadar nastojeći ga zakrviti sa nama kako nam ne bi prišao. U Brčkom i okolini nalaze se grupe zelenog kadra iz okoline Zvornika, koje su bile pod komandom pok. Nešada Topčića. Ova grupa broji oko 500 vojnika.”

Već od septembra 1944. pa nadalje dolazilo je do povremenih i sve jačih i češćih sukoba i čak oružanih borbi između jedinica Zelenog kadra (Bosanskih planinaca) i ustaša,¹⁰¹ oni su se, od kraja 1944. i početka 1945, intenzivirali u više mjesta sjeveroistočne Bosne.¹⁰² Najdrastičniji oružani sukob između ustaša i zelenokadrovaca desio se u Orašju na području sreza Gradačačkog, koji je trajao od 12-14. marta 1945.¹⁰³

Među posljednjim osvrtima na stanje i prilike, te vojnički i politički položaj na području Velike župe Usora i Soli, daje Ministarstvo unutarnjih poslova NDH, u svom izvješću od 17. marta 1945.¹⁰⁴

101 VA, NDH, k. 178, f. 1, dok. 41. Predmet: Kotarska oblast u Gradačcu, 15. 09. 1944, u svom izvješću o stanju prilikama od 1-15. 09. 1944, izvijestila je Veliku župu “Posavje” i Župsku redartvenu oblast u Brodu na Savi, pored ostalog, da je u Modriči došlo do oružanog sukoba između Bosanskih planinaca i ustaša, ali bez žrtava, koji je, zatim, izgladen.

102 VA, NDH, k. 153c, f. 7, dok. 1. Predmet: Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost javlja 3. 1. 1945, da je dobilo Izvješće Ispostave Kotarske oblasti u Odžaku od 20. 11. 1944, o sukobu ustaša-katolika i legionara-muslimana u Odžaku, jer ustaše žele da prevedu legionare u svoje jedinice, čemu se oni suprostavljaju.

103 VA, NDH, k. 178, f. 7, dok. 19. Predmet: Izvješće Oružničke postaje Gradačac u Orašju oružničkim vlastima u Brčkom od 18. 03. 1945, o oružanim borbama 7. ustaške posadne bojne Donja Mahala i Bosanskih planinaca u mjestu Orašje, koja je trajala od 11. do 14. marta 1945. “Prilikom ulaska ustaša u Orašje i povlačenja domobrana planinaca iz Orašja bilo je žrtava od 60 do 70 što mještana što stranaca, među ovim žrtvama bilo je djece i žena. Od poginulih pronađeno je 36 leševa među kojima ima djece i žena. Ovi leševi su sahranjeni u muslimansko groblje u Orašju. (...) Ovome svemu je glavni razlog vjerska netrpeljivost, a još tome stare zadjevice i mržnja može biti prije 10 i više godina, koje su (se) ovom sukobu ispoljavale.”

104 VA, NDH, k. 83, f. 11, dok. 15. Predmet: Izvješće MUP NDH od 17. 03. 1945, o prilikama na području

Nakon zauzeća Brčkog, Gradačca i Gračanice do 7. aprila 1945, a zatim i područja Posavine i sjeverne Bosne, od strane vojnih jedinica Jugoslovenske armije (preimenovana NOV i POJ), nastupilo je sporo, ali nezaustavljivo povlačenje svih njemačkih vojnih snaga, kao i vojnih snaga NDH, među kojima i vojnih jedinica Zelenog kadra, koje se neće zaustaviti do prostora Austrije maja 1945. U Koruškom dijelu Austrije, dio pripadnika Zelenog kadra bit će zarobljen od strane vojnih jedinica Jugoslovenske armije, kada su neki strijeljani, a neki vraćeni i suđeni u rodnim mjestima po sjeveroistočnoj Bosni. Manji dio pripadnika Zelenog kadra izbjegao je zarobljavanje i otišao u inostranstvo, gdje se, mahom, priključivao političkoj emigraciji i ulazio u njihova udruženja. Rijetki pojedinci, nekadašnji pripadnici muslimanskih vojnih jedinica Zelenog kadra, nalazio se u odmetništvu, uglavnom na prostorima svoga zavičaja i rodnih mjesta u sjeveroistočnoj Bosni, sve do njihove likvidacije ili zarobljavanja od oružanih potjera novouspostavljenih jugoslovenskih vlasti komunističke političke orijentacije, u periodu 1945-1947.

PROUČAVANJE DJELOVANJA I OSTAVŠTINE ZELENOG KADRA

U sjećanju većine muslimanskog življa u sjeveroistočnoj Bosni, Zeleni kadar je ostao u prijatnoj i povoljnoj uspomeni kao jedina istinska muslimanska vojska u Drugom svjetskom ratu.

Kod proučavanja muslimanske samosvojne vojske Zelenog kadra i njenih pripadnika u sjeveroistočnoj Bosni postavlja se pitanje za buduće proučavanje – njihovih raznovrsnih *identiteta*, odnosno njihovih neupitnih poistovjećivanja, nastojanja i borbi za *identitet*: vjerski, duhovni, kulturni do nacionalnog, a posebno – prostornog identiteta. Činjenica je da se vojne snage Zelenog kadra, kao i većina muslimana u Bosni i Hercegovini u NDH, *nisu prostorno identifikovale i poistovjećivale* sa cijelim prostorom NDH, već na prvom mjestu – a najčešće samo, sa prostorom Bosne i Hercegovine.

Uočava se, i to je – po mome mišljenju – bila jedna od slabosti muslimanskih vojnih formacija Zelenog kadra, što nisu bile objedinjene pod jednu jedinstvenu centralizovanu vojnu formaciju, jasno definisanu i pod jednom komandom; da li se to, u datim okolnostima, mo-

Velike župe Usora i Soli, vojnički i politički položaj u njoj. “ Pošto gotovo čitavo područje Župe drže odmetnici, to je svaki rad na političkom polju potpuno onemogućen. (...) Za teške političke prilike na području Župe uzroci su mnogobrojni. Prvi i najglavniji je taj, što su Hrvatski intelektualci u ovim krajevima potpuno zatajili. Dok je jedan manji dio stupio otvoreno te se pridružio neprijateljima Hrvatske države, dotle drugi pak veći dio držao se po strani. (...) Neprijatelji hrvatskog naroda sa svojom promidžbom našli su baš u ovome tuzlanskom bazenu veoma plodno tle za svoj razorni rad. Prvo su se oborili na Ustaše i Ustaški pokret, jer su znali da je Ustaški pokret ona politička snaga, koji je obnovio i koji brani Hrvatsku državu. Osim toga neprijateljska promidžba – iskoristila je svaki moment – kako bi izazvali razdor i nepovjerenje između Hrvata islamske i rimokatoličke vjeroispovjesti. (...) Ovako je stanje stalno trajalo od početka obnove Države, pa sve dok neprijatelj nije postigao svoj cilj, odnosno dok trenutno nije ovladao vojnički ovim područjem. Podržavanjem sustava raznih milicija olakšano je neprijatelju zauzimanje ovog područja, jer milicionerske postrojbe nisu uopće mogle suprostaviti se – vojničko ustrojenim i vodjenim partizanskim bandama. Borbu na ratištu protiv partizanskih skupina mogu voditi samo redovite i stegovne oružane snage, a ne milicije vođene po civilnim osobama – politikantima i ljudima koji taktiziraju, te sve stvari i pojave ocjenjuju sa uskog stajališta svoga kraja, a ne vide niti hoće da ocjene opći položaj.”

glo postići, drugo je pitanje. “Bosanski planinci” su bili najveća vojna jedinica Zelenog kadra, ali nije bila jednina, već jedna od više njih; čak, pri kraju 1944. i prvih mjeseci 1945. i one su veoma često razdvajane na manje vojne formacije i rasturane po udaljnijim mjestima sjeveroistočne Bosne (Tešanj, Modriča, Derventa i dr.), čak i po raznim vojnim formacijama NDH i po njemačkim jedinicama, prvenstveno u SS-postrojbama.

Dužnost, a po mnogo čemu, i obaveza je bošnjačkog naroda da istraži i osvjetli lik i djelo profesora Nešada Topčića, kao komandanta najreprezentativnije samosvojne muslimanske vojske Zelenog kadra.¹⁰⁵ On je svojedobno malo govorio, a puno radio, jer je, očigledno, davao “primat praktičnom umu”. Svojim hrabrim postupkom na osnivanju brojne samosvojne muslimanske vojske Zelenog kadra u neporecivo nedoba (Tuzla i druga mjesta sjeveroistočne Bosne u partizanskim rukama, uništena Hadžiefendićeva muslimanska legija, prisustvo brojnih partizanskih i četničkih snaga i jačih vojnih snaga NDH, prisustvo i zbrinjavanje mnoštva muhadžira i drugih nepovoljnosti), kada je koristio manje riječi, a više praktičnih djela, jer “*riječi uče, a primjeri privlače*” (starorimska izreka), čime zaslužuje pozornost, pobuđuje afinitete entuzijasta za njegovo svestrano proučavanje i, možda, neku istorijsku satisfakciju.

Takođe, treba da se proučavaju misli i djela Hafiz Muhameda Pandže, na čije su se autonomaške ideološke ideje – o potrebi

stvaranja posebnosti Bosne i Hercegovine: od autonomnosti do samostalnosti – u ili izvan NDH, ali i isticanja samosvojnosti muslimanskog naroda u odnosu na katoličke Hrvate, ideološki oslanjale muslimanske vojne snage Zelenog kadra, a za koja je robijao pod vlašću komunista u socijalističkoj Jugoslaviji; živio je dosta dugo, a vjerovatno postoje njegovi zapisi, koje treba pažljivo proučavati.

Radi potpunijeg sagledavanja i razumjevanja ideologije, koja je prožimala svijest pripadnika muslimanske samosvojne vojske Zelenog kadra, potrebno je, što skorije, objavljivanje i istoriografsko tumačenje svih muslimanskih rezolucija muslimanskih prvaka iz mnogih mjesta Bosne i Hercegovine, a posebno iz Tuzle, koje su upućivane vrhovnom političkom vođstvu NDH, u periodu 1941-1944. Među tim muslimanskim rezolucijama posebno se ističe čuveni *Memorandum*, koji su sastavili i uputili predstavnici muslimanskih vjerskih ustanova i udruženja u Sarajevu dr Nikoli Mandiću, predsjedniku Vlade NDH, poslije sastanka sa njim u Sarajevu 28-29. 04. 1944, koji se zatim, u vidu letka, širio među muslimanskim življem diljem Bosne i Hercegovine, naročito na prostoru sjeveroistočne Bosne.

Generalno, treba šire i dubinski proučavati idejne ciljeve i praksu Zelenog kadra u sjeveroistočnoj Bosni 1943-1945. U njima treba uočavati vrline i mane/greške, da bi se na njima učilo i poučavalo za djelovanje u budućnosti.

¹⁰⁵ Kao istoričar sam to zapazio i slobodan sam da na to ukažem. “Narodi imaju veličine protiv svoje volje,” (Isidora Sekulić, srpska književnica).

SUMMARY

GREEN CADRE – AUTONOMOUS MUSLIM ARMY IN NORTHEASTERN BOSNIA (1943–1945)

Muslim military units that emerged and operated in northeastern Bosnia under the name Green Cadre during the period from 1943 to 1945 functioned as an autonomous Muslim army. The historiographical treatment of the Green Cadre has long been neglected, especially during the era of federal Yugoslavia. Interest in this historical phenomenon, particularly among the Bosniak population of Bosnia and Herzegovina, significantly increased following the dissolution of Yugoslavia and the emergence of new independent states, including Bosnia and Herzegovina. The precursor to the Green Cadre dates back to 1941 and the activity of the so-called Muslim Legion under the command of Muhamedaga Hadžiefendić. As elements of this Legion began to join the ranks of the 13th SS “Handžar” Division, the remaining members, especially after the fall of Tuzla to the Partisans in the autumn of 1943, began to form distinctly autonomous Muslim units, collectively referred to as the Green Cadre. These units operated independently, without a unified command structure, and were ideologically opposed to the secular communist goals promoted by the National Liberation Army and the Partisan forces of Yugoslavia (NOV and POJ). The Green Cadre focused primarily on the defense and self-protection of Muslim-majority towns and villages in northeastern Bosnia. The ideological foundations of the Green Cadre were rooted in two main currents, which had been developing since 1941 and were clearly articulated by Muslim religious leaders through public resolutions and demands: a strong Islamic religious identity and a distinct Bosnian-Herzegovinian territorial identity—either as an independent entity or autonomous within the framework of the Independent State of Croatia (NDH). For its survival and realization of its ideological and strategic goals, the Green Cadre sought support from German military and political forces. However, the Germans pushed them to integrate into the military structures of the NDH. Over the course of 1944, with varying levels of reluctance, all Green Cadre units were formally incorporated into the NDH’s Home Guard forces. The largest Green Cadre formation was the 10th Unit “Bosnian Mountaineers”, most often commanded by Professor Nešad Topčić. These units had distinct features that set them apart from other NDH forces: a red fez with a crescent and star, green flags, and a unique slogan, “All for One – One for All.” From 1943 to 1945, Green Cadre units fought numerous battles against Chetnik and Partisan forces, and toward the end of the war, even against Ustasha troops, as they sought to defend Muslim populations and key transport routes in Muslim-majority areas of northeastern Bosnia. As the Partisan and Yugoslav forces gained the upper hand, the Green Cadre retreated with German and NDH forces toward Austria, where they effectively disappeared by the end of World War II in May 1945. The Green Cadre, as a historical phenomenon in northeastern Bosnia (1943–1945), represents an inseparable and essential part of the history of the national identity of Bosnia and Herzegovina’s Muslim population. Its legacy warrants deeper historiographical study, particularly through archival sources, to better understand the testimony and historical context of its existence and actions.

Brodice